

SÕRO vs. EESTI KOHTUOTSUS

EUROOPA INIMÕIGUSTE KOHUS

ESIMENE OSAKOND

KOHTUASI SÕRO vs. EESTI

(Kaebus nr 22588/08)

KOHTUOTSUS

STRASBOURG

3. september 2015. a

*Käesolev kohtuotsus jõustub konventsiooni artikli 44 lõikes 2 sätestatud tingimustel.
Kohtuotsust võidakse keeleliselt toimetada.*

Kohtuasjas Sõro vs. Eesti,

Euroopa Inimõiguste Kohus (esimene osakond) kojana, kuhu kuuluvad

esimees Elisabeth Steiner,

kohtunikud Khanlar Hajiyev,

Mirjana Lazarova Trajkovska,

Julia Laffranque,

Paulo Pinto de Albuquerque,

Ksenija Turković,

Dmitry Dedov,

ja *osakonna sekretär* Søren Nielsen,

olles pidanud nõu kinnisel istungil 30. juunil 2015,

tegi nimetatud kuupäeval järgmise otsuse.

MENETLUSE KÄIK

1. Kohtuasi põhineb Eesti kodaniku Mihhail Sõro (edaspidi „kaebaja”) 3. mail 2008 inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni (edaspidi „konventsioon”) artikli 34 alusel kohtule Eesti Vabariigi vastu esitatud kaebusel (nr 22588/08).

2. Kaebajat esindas Tartus tegutsev advokaat M. Valge. Eesti Vabariiki (edaspidi „riik”) esindas M. Kuurberg Välisministeeriumist.

3. Eelkõige väitis kaebaja, et teabe avaldamine tema teenistuse kohta endistes riigi julgeolekuorganites rikkus tema konventsiooni artikliga 8 tagatud õigust eraelu austamisele.

4. 27. augustil 2013 edastati kaebaja varasema teenistuse kohta teabe avaldamist puudutav kaebus riigile ning kaebuse ülejäänud osa tunnistati vastuvõetamatuks.

ASJAOLUD

I. KOHTUASJA ASJAOLUD

5. Kaebaja on sündinud 1948. aastal ja elab Tartus.

A. Ajalooline taust

6. Eesti kaotas iseseisvuse Saksamaa ja Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu vahel 23. augustil 1939 sõlmitud mittekallaletungilepingu (tuntud ka kui Molotovi-Ribbentropi pakt) ja selle salajaste protokollide tagajärjel. Pärast ultimaatumit rajada Eestisse 1939. aastal Nõukogude sõjaväebaasid toimus 1940. aasta juunis laiaulatuslik Nõukogude vägede sissetung Eestisse. Riigi seaduslik valitsus kukutati ja jõuga kehtestati nõukogude kord. Välja arvatud Saksa okupatsioon aastatel 1941–1944, jäi Eesti Nõukogude okupatsiooni alla kuni oma iseseisvuse taastamiseni 1991. aastal (vt *Kolk ja Kislõi vs. Eesti* (otsus vastuvõetavuse kohta), nr 23052/04 ja 24018/04, EIK 2006-I, ja *Penart vs. Eesti* (otsus vastuvõetavuse kohta), nr 14685/04, 24. jaanuar 2006). Pärast Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamist 20. augustil 1991 jäid Nõukogude väed riiki. Nõukogude Liidu lagunemise järel võttis Venemaa Föderatsioon Nõukogude relvajõud enda jurisdiktsiooni alla. 26. juulil 1994 sõlmisid Eesti ja Venemaa lepingu Venemaa Föderatsiooni relvajõudude väljaviimise kohta Eesti Vabariigi territooriumilt ning nende ajutise sealviibimise tingimuste kohta. Lepingu tingimuste kohaselt kohustus Venemaa Föderatsioon viima 31. augustiks 1994 Eestist välja kõik sõjaväelased, kes olid Vene relvajõudude tegevteenistuses (vt *Nagula vs. Eesti* (otsus vastuvõetavuse kohta), nr 39203/02, EIK 2005-XII (väljavõtted); *Mikolenko vs. Eesti* (otsus

vastuvõetavuse kohta), nr 16944/03, 5. jaanuar 2006; ja *Dorochenko vs. Eesti* (otsus vastuvõetavuse kohta), nr 10507/03, 5. jaanuar 2006).

7. Pärast taasiseseisvumist viis Eesti läbi laiaulatuslikke seadusandlikke reforme, et asendada totalitaarne režiim demokraatiaga ja heastada ebaõiglust. 28. juunil 1992. aastal võeti referendumil vastu Eesti Vabariigi põhiseadus ja Eesti Vabariigi põhiseaduse rakendamise seadus. Põhiseaduse rakendamise seadus sätestas, et kuni 2000. aasta 31. detsembrini peab teatud kõrgele ametikohale kandideerija või isik, kes taotleb näiteks ministri või kohtuniku või mis tahes muud valimise või nimetamise alusel täidetavat ametikohta riigi- või kohaliku omavalitsuse organis, andma kirjaliku süümevande selle kohta, et ta ei ole olnud Eestit okupeerinud riikide julgeolekuorganite või relvajõudude luure või vastuluure teenistuses ega agent. 8. juulil 1992 võttis Riigikogu vastu seaduse süümevande andmise korra kohta.

8. Eesti Vabariigi julgeoleku tagamiseks tuli kindlaks teha isikud, kes olid olnud Eestit okupeerinud riikide julgeolekuorganite või luure või vastuluure teenistuses või kes olid nendega koostööd teinud. Selline julgeolekuorgan oli eelkõige NSV Liidu Riikliku Julgeoleku Komitee ja selle kohalik haru Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Komitee (tuntud ka kui KGB). Kõige tundlikumad KGB materjalid viidi Eestist ära ja KGB likvideerimiseks Eesti ametivõimude asutatud valitsuskomisjonil õnnestus enda valdusse saada peamiselt ajaloolise väärtusega dokumente.

9. 10. märtsil 1994 võttis Riigikogu vastu Eestis tegutsenud teiste riikide julgeoleku- ja luureorganite materjalide kogumise, arvelevõtmise, säilitamise ja kasutamise korra seaduse, millega sätestati kohustus anda kõnealused materjalid säilitamiseks üle Eesti Rahvusrhiivile.

10. 1. juunil 1994 esitas NSV Liidu ja teiste riikide julgeoleku- ning luureorganite tegevuse uurimise Riigikogu ajutine komisjon Riigikogule otsuse eelnõu, millega tehti ettepanek, et valitsus koostaks hiljemalt 15. septembriks 1994 Eestit okupeerinud riikide julgeolekuorganite või relvajõudude luure- või vastuluureorganite teenistuses olnud või nendega koostööd teinud isikute arvelevõtmise ja avalikustamise korra seaduse eelnõu. 28. juunil 1994 võttis Riigikogu selle otsuse vastu.

11. Kuna valitsus ei esitanud seaduse eelnõu komisjoni soovitud ajaks, otsustas Riigikogu ajutine komisjon 5. detsembril 1994, et algatab seaduseelnõu ise.

12. 6. veebruaril 1995 võttis Riigikogu Eestit okupeerinud riikide julgeolekuorganite või relvajõudude luure- või vastuluureorganite teenistuses olnud või nendega koostööd teinud isikute arvelevõtmise ja avalikustamise korra seaduse (OkupS) vastu. OkupS-i järgi võeti kõnealused isikud arvele Kaitsepolitseiametis. Teave selliste isikute teenistuse või koostöö kohta avalikustati juhul, kui asjaomane isik ei teinud ühe aasta jooksul OkupS-i jõustumisest alates selle kohta Kaitsepolitseiametile ülestunnistust. OkupS jõustus 28. märtsil 1995.

13. Riigi esitatud andmetel tegi 1. aprilliks 1996 OkupS-i alusel ülestunnistuse 1153 inimest. Esimest korda avaldati avalikustamisele kuuluvate isikute nimed Riigi Teataja Lisas 30. jaanuaril 1997. Aastatel 1997–2009 avaldati Riigi Teataja Lisas kolmeteistkümnel korral kokku 647 isiku nimed. Nende seas oli 42 autojuhti, kellest vähemalt seitse olid oma KGB karjääri jooksul tõusnud kõrgematele ametikohtadele.

14. 18. juunil 2002 tegi Riigikogu avalduse, millega kuulutas Nõukogude Liidu kommunistliku režiimi, mis Riigikogu arvates pani okupatsiooni ajal toime kuritegusid – sealhulgas genotsiidid, sõjakuriteod ja inimsusevastased kuriteod –, ja seda vägivaldselt teostanud organid, nagu NKVD, NKGB, KGB ja teised sellised, kuritegelikuks. Avalduses rõhutati, et see ei tähenda „nende liikmete ja töötajate kollektiivset vastutust. Isiku vastutust [määrab tema] konkreetne tegevus, millele eetilise hinnangu peab eelkõige andma igaüks ise.” Samuti märkis Riigikogu, et selliste kuritegude kordumise oht ei ole kadunud ja äärmuslikele ideoloogiatele tuginevad režiimid ohustavad maailma rahu ja rahvaste vaba arengut seni, kuni nende kuritegelik olemus on lõpuni avamata ja hukka mõistmata.

15. 17. detsembril 2003 võttis Riigikogu vastu okupatsioonirežiimide poolt represseeritud isiku seaduse, mille eesmärk oli leevendada Eestit okupeerinud riikide poolt

1940. aasta 16. juunist kuni 1991. aasta 20. augustini õigusvastastelt represseritud isikutele tekitatud ülekohut. Kõnealuse seaduse kohaldamisalasse kuuluvatele isikutele nähti ette teatud pensioniõigused ja muud soodustused.

B. Teabe avaldamine kaebaja KGB-s töötamise kohta

16. Aastatel 1980–1991 töötas kaebaja Riikliku Julgeoleku Komitee autojuhina.

17. 27. veebruaril 2004 kutsuti kaebaja Kaitsepolitseiametisse ja talle esitati teade, mille järgi oli ta OkupS-i alusel arvele võetud. Teates seisis, et sellekohane teadaanne avaldatakse Riigi Teataja Lisas, samuti sisaldas see teadaande teksti. Lisaks mainiti, et puudutatud isikul on õigus ühe kuu jooksul teate saamisest tutvuda dokumentidega, mis seostavad teda julgeoleku-, luure- või vastuluureorganitega, ja vaidlustada teates sisalduv informatsioon Kaitsepolitseiametis või kohtus. Kaebaja allkirjastas teate kättesaamiskinnituse.

18. Kaebaja sõnul ei rahuldatud tema taotlust tutvuda tema kohta kogutud materjaliga, vaid talle öeldi, et ta võib ühe kuu jooksul esitada teate peale kaebuse halduskohtusse. Riigi kohaselt on kaebaja väide, et ta ei saanud tutvuda teate aluseks olevate dokumentidega, üldsõnaline, tõendamata ja vale.

19. 16. juunil 2004 avaldati teadaanne nii Riigi Teataja Lisa paber- kui ka elektroonilises väljaandes. Teadaanne on sõnastatud järgmiselt:

„KAITSEPOLITSEIAMETI TEADAANDED Eestit okupeerinud riikide julgeolekuorganite või relvajõudude luure- või vastuluureorganite teenistuses olnud või nendega koostööd teinud isikute kohta.

Käesolevaga Kaitsepolitseiamet teatab, et vastavalt Eestit okupeerinud riikide julgeolekuorganite või relvajõudude luure- või vastuluureorganite teenistuses olnud või nendega koostööd teinud isikute arvelevõtmise ja avalikustamise korra seaduse § 5 lõikele 1 on Kaitsepolitseiamet arvele võtnud järgmised isikud.

[---]

27.02.2004. a teadaanne nr 695

MIHHAIL SÕRO (sünd 12.12.1948, Eesti, Põlvamaa, Värska vald) – AS Tarbus bussijuht

1. Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Komitee[,] Tartu osakond – autojuht[,] 12.08.1980–1989

2. Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Komitee[,] Põlva jaoskond – autojuht[,] 1989–05.11.1991”

20. Paberväljaandega võrdset juriidilist jõudu omavas elektroonilises väljaandes avaldati Kaitsepolitseiameti teadaanded järgmise pealkirja all: „Riigi Teataja Lisas avalikustamisele kuuluvate endise NSV Liidu luure- või vastuluureorganite teenistuses olnud isikute kohta koostatud Kaitsepolitseiameti teadaannete ära kirjad.”

21. Kaebaja pöördus õiguskantsleri poole, kes pärast asja analüüsimist ja Kaitsepolitseiametilt lisainformatsiooni küsimist pöördus Riigikogu poole 12. juuli 2005. aasta aruandega, milles ta jõudis järeldusele, et OkupS on põhiseadusevastane niivõrd, kui võrd avalikustati kõik julgeoleku- ja luureorganite töötajad, tegemata erandeid töötajatele, kes täitsid puhttehnilisi ülesandeid ega olnud seotud organite põhiülesannetega. Lisaks leidis ta, et OkupS on põhiseadusevastane selles osas, milles ühtlasi avalikustati isiku töökoht teadaande avaldamise ajal.

22. Riigikogu põhiseaduskomisjon ei nõustunud õiguskantsleri hinnanguga.

23. Pärast seda, kui kaebaja oli taas kord pöördunud õiguskantsleri poole, vastas viimane 31. jaanuari 2006. aasta kirjaga, et ta ei pidanud seoses OkupS-iga vajalikuks

algatada põhiseaduslikkuse järelevalve menetlust. Vahepeal oli Kaitsepolitsei amet viinud õiguskantsleri kurssi praktikaga, mille kohaselt ei avalikustata isikuid, kes olid täitnud puhttehnilisi ülesandeid.

C. Kaebaja algatatud kohtumenetlus

24. 20. juunil 2006 esitas kaebaja kaebuse Tallinna Halduskohtusse. Ta palus kohtul tunnistada Riigi Teataja Lisas avaldatud tekst ebaseaduslikuks ja kohustada Kaitsepolitseiametit kustutama sõna „okupant” ja lisama sõna „endine”. Nii saaks ümber lükata informatsiooni, et ta oli olnud aastatel 1980–1991 Eestit okupeerinud okupant. Ta märkis, et teda ei ole kunagi süüdistatud ja talle ei ole kunagi esitatud tõendeid, millest nähtuks, et ta osales Eesti territooriumi vägivaldses okupeerimises võõrriigi relvajõudude liikmena või et ta osales okupatsioonivõimu teostamises. Ta ei nõustunud sellega, et teda seostati Natsi-Saksamaa ja stalinistliku režiimi julgeolekuorganite töötajate toime pandud kuritegudega, ja väitis, et isikut saab isiklikult vastutusele võtta vaid tema enda tegude eest, kuid OkupS eiras seda põhimõtet. Ta väitis, et töötas Riikliku Julgeoleku Komitee heaks üksnes autojuhina ega teadnud midagi teabe kogumisest. Teadaande avaldamise tagajärjel kaotas kaebaja töö ja temast sai kolmandate isikute alusetute süüdistuste ohver. Teda kutsuti okupandiks ja koputajaks ning öeldi, et „ta ei [ole] õige mees”, kui Kaitsepolitsei amet temaga tegeleb.

25. Tallinna Halduskohtu istungil 15. jaanuaril 2007. aastal avaldas kaebaja muu hulgas, et ta sai vahepeal uue töökoha, kuid kohtuistungil toimumise ajaks oli ta tagasi bussifirmas, kus ta varem oli töötanud.

26. 29. jaanuari 2007 otsusega jättis Tallinna Halduskohus kaebaja kaebuse rahuldamata. Kohus märkis, et kaebaja ei olnud vaidlustanud teadet, mille Kaitsepolitsei amet oli talle 27. veebruaril 2004 esitanud. Seega oli teade OkupS-i alusel avaldatud. Halduskohus leidis, et teadaande avaldamise tegi võimalikuks kaebaja tegevusetus ehk asjaolu, et ta ei vaidlustanud teadet ega lükanud ümber selles sisalduvat teavet. Avaldatud teadaandes sisalduv teave vastas teabele, mis oli juba varem kaebajale esitatud.

27. Lisaks tegi halduskohus kindlaks, et Riigi Teataja Lisa elektroonilises versioonis avaldati Kaitsepolitseiameti teadaanded pealkirja „Riigi Teataja Lisas avalikustamisele kuuluvate endise NSV Liidu luure- või vastuluureorganite teenistuses olnud isikute kohta koostatud Kaitsepolitseiameti teadaannete ära kirjad” all, mille tõttu kehtis märkus „endine” ka kaebajat puudutava teadaande kohta. Sõna „okupant” kaebaja kohta ei kasutatud. Halduskohus ei tuvastanud, et teadaande avaldamine oleks olnud ebaseaduslik või rikkunud kaebaja õigusi.

28. Halduskohus leidis, et kaebaja taotlus OkupS-i põhiseaduslikkuse järelevalve menetluseks oleks asjakohane juhul, kui ta oleks vaidlustanud 27. veebruaril 2004 esitatud teate. Kaebajat oli teavitatud, et OkupS-i järgi oli tal õigus kuu aja jooksul dokumentidega tutvuda ja vaidlustada teates sisalduv informatsioon Kaitsepolitseiametis või kohtus. Seega andis seadus talle võimaluse kogutud teabele viivitamata vastu vaielda. Kui kohus oleks siis OkupS-i põhiseaduslikkuse küsimuse läbi vaadanud, oleks Kaitsepolitsei amet olnud menetluse tulemusest olenevalt kohustatud teadaande avaldama või selle avaldamata jätma. Kõnealusel juhul aga teadaanne avaldati ja 27. veebruari 2004 teade nr 695, millel teadaanne põhines, oli seaduslik.

29. Samuti märkis halduskohus, et kaebaja ei esitanud ühtegi tõendit avaldatud teabe ümberlükkamiseks. Kaebaja ise kinnitas, et oli töötanud endise Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Komitee autojuhina.

30. Kaebaja väitis, et pärast teadaande avaldamist sai temast alusetu mõnitamise ohver ja ta pidi töölt lahkuma. Ta kannatas märkimisväärset rahalist ja mitterahalist kahju. Ta tõi välja, et 27. veebruari 2004. aasta teade ei põhjastanud talle negatiivseid tagajärgi. Pigem

oli oluline Riigi Teataja Lisas 16. juunil 2004 avaldatud teadaanne. Ta väitis, et avaldatud teadaandes kujutati teda Eesti riigi okupandina. Kuid jäi selgusetuks, milliseid tegusid ta oli Eesti vastu toime pannud ja millisel viisil olid need teod kriminaalsed olnud. Tema töö Riikliku Julgeoleku Komitee autojuhina oli puhttehnilist laadi, mitte suunatud Eesti riigi vastu.

31. 22. novembri 2007 otsusega jättis Tallinna Ringkonnakohus apellatsioonkaebuse rahuldamata. Ringkonnakohus leidis, et asjaolu, et isik ei vaidlustanud esialgset teadet enne selle avaldamist, ei võta temalt ära õigust esitada kaebust Riigi Teataja Lisas avaldatud teadaande peale. Samuti leidis kohus, et OkupS-i rakendamine võib mõnel juhul tähendada isiku põhiõiguste kaudset riivet kolmandate isikute tegudega, kuna isiku Nõukogude julgeolekuorganitega seotuse avaldamine võib kahjustada tema mainet. Kuid kõnealusel juhul oli riive põhiseadusega kooskõlas.

32. Ringkonnakohus leidis järgmist:

„10. [---] Õiguskantsler tegi oma menetluses kindlaks vastustaja halduspraktika, mille kohaselt puhttehniliste töötajate andmeid erandina ei avaldata. Ringkonnakohtu hinnangul ei saa kaebaja nõuda enda suhtes erandi tegemist. Vastustaja hinnangul olid julgeoleku- ja luureasutuste autojuhid seotud asutuse sisuliste ülesannete täitmisega [---]. Kohtul pole alust asuda selles julgeolekuriske puudutavas küsimuses teistsugusele seisukohale. Eesti riigil on aastakümneid hiljem võimatu täie kindlusega tuvastada, kas konkreetne autojuht täitis vaid tehnilisi või ka sisulisi ülesandeid. Seega tuleb lähtuda võimalusest, et ka KGB autojuht võib kujutada endast potentsiaalset julgeolekuohtu ja tema andmete avaldamiseks võib esineda avalik huvi. Järelikult on [OkupS-i] laiendamine julgeoleku- või luureorganite autojuhina töötanud isikutele proportsionaalne. Seejuures tuleb arvestada, et teadaande avaldamine ja sellega kaasnevad kaudsed riived ei olnud seaduses ette nähtud vääramatult, vaid kaebajal oli neid tagajärgi võimalik vastavalt [OkupS-ile] [---] vältida ülestunnistuse esitamisega.”

33. Mis puudutab kaebaja kaebust teadaande keelekasutuse kohta, siis märkis ringkonnakohus, et sõna „okupeerima“ ei ole kasutatud seoses kaebajaga, vaid riigiga (endine N. Liit). Kaebajat ei ole peetud julgeolekukomitee kaastööliseks („koputajaks“, nuhiks, pealekaebajaks vms), vaid koosseisuliseks töötajaks. Teates on üheselt ära näidatud komitees töötamise aeg. Miski ei viita sellele, et kaebajat süüdistatakse jätkuvas kontaktis mõne välisriigi luure- või julgeolekuorganiga. Asjaolu eest, et kolmandad isikud võivad olla teadaande põhjal teinud meelevaldseid järeldusi, ei vastuta seega vastustaja. Viimaseks leidis ringkonnakohus, et proportsionaalne on ka puudutatud isikute praeguste töökohtade avaldamine muu hulgas selleks, et vältida samade või sarnaste nimedega isikute segiajamist üldsuse silmis.

34. 14. veebruaril 2008 keeldus Riigikohus kaebaja kassatsioonkaebust menetlusse võtmast.

II. ASJAKOHANE RIIGISISENE ÕIGUS JA KOHTUPRAKTIKA

35. 6. veebruaril 1995 võeti vastu Eestit okupeerinud riikide julgeolekuorganite või relvajõudude luure- või vastuluureorganite teenistuses olnud või nendega koostööd teinud isikute arvelevõtmise ja avalikustamise korra seadus. Seadus jõustus 28. märtsil 1995.

36. Seadus nägi ette 17. juunist 1940 kuni 31. detsembrini 1991 teatud Natsi-Saksamaa ja Nõukogude Liidu julgeolekuorganite või luureorganite (loetletud OkupS-is) teenistuses olnud või nendega koostööd teinud isikute arvelevõtmise ja avalikustamise (§-d 1–3). OkupS-i § 4 sätestas, et seadust kohaldatakse julgeoleku- või luureorgani koosseisulistele töötajatele ja nende organitega koostööd teinud isikutele, ning nägi ette nimetatud koostöö kriteeriumid.

37. § 5 sätestas, et kõnealused isikud võetakse arvele ühe aasta jooksul pärast OkupS-i

jõustumist Kaitsepolitsei ametile esitatud isikliku ülestunnistuse või muude tõendite alusel.

38. Kui isik keeldub tegemast isiklikku ülestunnistust või annab teadlikult vale teavet, avalikustatakse tema julgeoleku- või luureorgani teenistuses olemine või sellega koostöö tegemine (§-d 6–8). Seevastu isikuid, kes tegid ühe aasta jooksul OkupS-i jõustumisest isikliku ülestunnistuse ega andnud valet, üldjuhul ei avalikustatud (§ 7 lg 2 ja § 8 lg 1) ning nende andmed kuulutati 50 aastaks riigisaladuseks (riigisaladuse seaduse § 6).

39. Enne teadaande avaldamiseks esitamist tehakse selle tekst isikule teatavaks Kaitsepolitsei ameti teatega (OkupS-i § 8 lg 2). Puudutatud isikul on õigus ühe kuu jooksul alates teate saamisest tutvuda asjassepuutuvate dokumentidega Kaitsepolitsei ametis ja vaidlustada teates sisalduv informatsioon Kaitsepolitsei ametis või kohtus. Isiku julgeoleku- või luureorgani teenistuses olemise või sellega koostöö tegemise tõendamise kohustus kohtus lasub Kaitsepolitsei ametil (§ 8 lg 4).

40. 31. jaanuari 2003 otsuses (kohtuasjas nr 3-257/2003) rahuldab Tallinna Halduskohus kaebaja kaebuse Kaitsepolitsei ameti teate peale. Kohus leidis, et kaebaja teenistus NKVD-s (NSV Liidu Siseasjade Rahvakomissariaat, KGB eelkäija) ei olnud nõuetekohaselt tõendatud. Kohus tegi Kaitsepolitsei ametile ettekirjutuse kustutada kaebaja Kaitsepolitsei arvelt. Kohtuotsus jäeti Tallinna Ringkonnakohtu 8. detsembri 2003 otsusega (kohtuasi nr 2-3/394/2003) muutmata. Ringkonnakohtu märkis, et OkupS-i kohaldamisalasse kuuluvates asjades lasub tõendamise kohustus Kaitsepolitsei ametil, ja rõhutas, et kõnealuste isikute arvelevõtmine ja avalikustamine ei saa põhineda pelgalt kahtlustel.

III. ASJASSEPUUTUVAD EUROOPA NÕUKOGU DOKUMENDID

41. 27. juunil 1996 võttis Euroopa Nõukogu Parlamentaarne Assamblee (ENPA) vastu resolutsiooni 1096 (1996) abinõude kohta endiste kommunistlike totalitaarsete süsteemide pärandi likvideerimisel. Selle asjassepuutuvad osad on sõnastatud alljärgnevalt:

„1. Endiste kommunistlike totalitaarsete süsteemide pärand ei ole lihtne teema. Institutsionaalsel tasandil hõlmab see pärand (üle-)tsentraliseeritust, tsiviilinstitutatsioonide militariseerimist, bürokratiseerimist, monopoliseerimist ja ülereguleerimist, ning ühiskondlikul tasandil ulatub see kollektiivsusest ja konformismist käskude kinnisilmi täitmise ja muude totalitaarse mõttelaadi mustriteni. Tsiiviliseeritud ja vaba õigusriigi taastamine sellistes tingimustes on keeruline ning selle tõttu tuleb vanad struktuurid ja mõttelaadid likvideerida ja neid tuleb ületada.

[---]

3. Luhtunud üleminekuprotsessi ohud on mitmekesised. Parimal juhul valitseb demokraatia asemel oligarhia, õigusriigi asemel korruptsioon ja inimõiguste asemel organiseeritud kuritegevus. Halvimal juhul võib tulemuseks olla totalitaarse režiimi „velvetrestauratsioon”, kui mitte noore demokraatia vägivaldne kukutamine. Sellel halvimal juhul võib suurema riigi uus ebademokraatlik režiim kujutada rahvusvahelist ohtu oma nõrgematele naabritele. Rahuliku kooseksisteerimise ja eduka üleminekuprotsessi nimel tuleb tagada õiglus kättemaksu otsimata.

4. Seega peab demokraatlik õigusriik endiste kommunistlike totalitaarsete süsteemide pärandi likvideerimisel rakendama sellise riigi menetluslikke meetmeid. Muid meetmeid rakendada ei saa, kuna sellisel juhul ei oleks riik parem likvideeritavast totalitaarsest režiimist. Demokraatliku õigusriigi käsutuses on piisavalt vahendeid, et tagada õigluse jaluleseadmine ja süüdlaste karistamine, kuid ei saa ega tohi anda järele soovile saavutada õigluse asemel kättemaksu. Õigusriik peab austama inimõigusi ja põhivabadusi, näiteks õigust nõuetekohasele menetlusele ja õigust olla ärakuulatud, ning õigusriik peab järgima neid ka nende isikute puhul, kes võimul olles neid ise ei järginud. Õigusriik saab kaitsta end kommunistliku totalitaarse režiimi taaselustumise ohu vastu, kuna tema käsutuses on rikkalikult vahendeid, mis ei ole inimõiguste ega õigusriigiga vastuolus ja mis põhinevad nii kriminaalõiguslike kui ka

haldusmeetmete kasutamisel.

5. Assamblee soovib liikmesriikidel likvideerida endiste kommunistlike totalitaarsete režiimide pärand vana õigus- ja institutsionaalse süsteemi restruktureerimise teel, mille käigus tuleks järgida järgmisi põhimõtteid:

i. demilitariseerimise põhimõte, et tagada, et lõppeks oma olemuselt tsiviilinstitutsioonide militariseerimine, näiteks sõjaväevanglate ameti või siseministeeriumi abivägede olemasolu, mis on omane kommunistlikele totalitaarsetele süsteemidele;

ii. detsentraliseerimise põhimõte, eelkõige kohalikul ja piirkondlikul tasandil ning riigiasutustes;

iii. demonopoliseerimise ja erastamise põhimõte, mis on kesksed teatud liiki turumajanduse ja pluralistliku ühiskonna ülesehitamisel;

iv. debürokratiseerimise põhimõte, mis peaks vähendama kommunistlikku totalitaarset ülereguleerimist ja andma võimu bürokraatidelt tagasi kodanikele.

6. See protsess peab sisaldama mentaliteedi muutumist (südame ja meele muutumist), mille põhieesmärk peaks olema vastutuse võtmise kartuse elimineerimine, samuti mitmekesisuse mitteastumise, äärmusliku rahvuluse, sallimatuse, rassismi ja ksenofoobia, mis on osa vanadest režiimidest, elimineerimine. Kõik need tuleks asendada demokraatlike väärtustega nagu sallivus, mitmekesisuse austamine, subsidiaarsus ja oma tegude eest vastutamine.

7. Assamblee soovib ka, et isikud, kes kommunistliku totalitaarse režiimi ajal panid toime kuriteo, antaks kohtu alla ja neid karistataks karistusseadustiku alusel. Kui karistusseadustik sätestab mõningate kuritegude puhul aegumise, siis saab seda pikendada, kuna see on üksnes menetluslik, mitte sisuline küsimus. Kuid ei ole lubatud vastu võtta ega kohaldada tagasiulatuvat kriminaalseadust. Teisest küljest aga on lubatud isikute kohtu alla andmine ja karistamine mis tahes teo või tegevusetuse eest, mis selle toimepanemise ajal ei olnud riigi õiguse alusel kuritegu, kuid mida peeti kuritegelikuks tsiviliseeritud rahvaste tunnustatud üldiste õiguspõhimõtete kohaselt. Ja kui isik tegutses selges vastuolus inimõigustega, ei välista korralduse täitmisele tuginemine ebaseaduslikkust ega individuaalset süüd.

8. Assamblee soovib, et individuaalsete kuritegude eest kohtu alla andmine käiks käsikäes isikute, kes on süüdi mõistetud kuriteo eest, mis tsiviliseeritud ühiskonnas ei ole kuritegu, ja ebaõiglaselt süüdimõistetud isikute rehabiliteerimisega. Nendele totalitaarse õigluse ohvritele tuleks maksta rahalist hüvitist, mis ei tohiks olla (palju) väiksem hüvitisest, mida makstakse kuriteo eest kehtiva karistusseadustiku alusel ebaõiglaselt süüdimõistetud isikutele.

9. Assamblee tervitab mõnedes endistes kommunistlikes totalitaarsetes riikides luureorganite toimikute avamist. Assamblee soovib, et kõik asjassepuutuvad riigid võimaldaksid puudutatud isikutel soovi korral tutvuda toimikuga, mida endised luureorganid nende kohta pidasid.

[---]

11. Mis puudutab isikute, kes ei pannud toime ühtegi kuritegu, mille eest saaks punkti 7 alusel kohtulikult karistada, kuid kes sellegipoolest olid endistes totalitaarsetes kommunistlikes režiimides kõrgel ametikohal ja kes toetasid neid režiime, kohtlemist, siis märgib assamblee, et mõned riigid on pidanud vajalikuks kehtestada haldusmeetmeid, näiteks lustratsiooni- ja dekomuniseerimise seadusi. Nende meetmete eesmärk on hoida isikuid riigivõimust eemal, kui neid ei saa usaldada, et nad teostaksid seda kooskõlas demokraatlike põhimõtetega, kuna nad ei ole varem näidanud nende õigekspidamist või neisse uskumist ning neil puudub ka nüüd huvi ja motivatsioon neid omaks võtta.

12. Assamblee rõhutab, et üldiselt võivad need meetmed demokraatlike õigusriigi jaoks sobida, kui täidetud on mitu kriteeriumi. Esiteks tuleb iga konkreetse juhtumi puhul tõendada süü, mis on pigem individuaalne kui kollektiivne – see rõhutab vajadust lustratsiooniseaduse individuaalse, mitte kollektiivse kohaldamise järele. Teiseks tuleb tagada kaitseõigus, süütuse

presumptioon ja kohtusse pöördumise õigus. Selliste meetmete eesmärk ei tohi kunagi olla kättemaks, samuti ei tohi lubada lustratsiooniprotsessist tulenevat poliitilist või sotsiaalset kuritarvitamist. Lustratsiooni eesmärk ei ole karistada eeldatavalt süüdi olevaid isikuid – see on kriminaalõigust rakendavate süüdistajate ülesanne –, vaid kaitsta värskest loodud demokraatiat.

13. Sellest tulenevalt soovib assamblee tagada, et lustratsiooniseadused ja sarnased haldusmeetmed oleksid õigusriigi nõuetega kooskõlas ning keskenduksid põhilisi inimõigusi ja demokrateerimise protsessi ähvardavatele ohtudele [---].”

42. 25. jaanuaril 2006 võttis ENPA vastu resolutsiooni 1481 (2006) totalitaarsete kommunistlike režiimide kuritegude rahvusvahelise hukkamõistu vajalikkuse kohta. Selle asjassepuutuvad osad on sõnastatud alljärgnevalt:

„2. Eranditult kõiki eelmisel sajandil Kesk- ja Ida-Euroopas valitsenud kommunistlikke totalitaarseid režiime, mis nüüdki on võimul mitmetes maailma riikides, iseloomustavad ulatuslikud inimõiguste rikkumised. Need rikkumised on olnud erinevad, sõltuvalt kultuurist, riigist ja ajalooajast, ning nende hulka kuuluvad üksikisikute ja massimõrvad, hukkamised, surmad koonduslaagrites, nälg, küüditamine, piinamine, orjatöö ja teised füüsilise massiterrori vormid, samuti tagakiusamine rahvuslikul või usulisel pinnal, südametunnistuse-, mõtte-, sõna- ja ajakirjandusvabaduse rikkumine ning poliitilise pluralismi puudumine.

3. Neid kuritegusid õigustati klassivõitluse teooria ja proletariaadi diktatuuri nimel. Nende kahe printsiibi selline tõlgendamine legitimeeris inimeste „elimineerimist”, keda peeti uue ühiskonna rajamisel kahjulikeks ning seega totalitaarsete kommunistlike režiimide vaenlasteks. Üüratu arv ohvreid olid iga asjaomase riigi enda kodanikud. See käis eriti endise Nõukogude Liidu rahvaste kohta, kelle seas ohvrite hulk ületas kaugelt teisi maid.

[---]

5. Totalitaarsete kommunistlike režiimide kokkuvarisemisele Kesk- ja Ida-Euroopas pole mitte alati järgnenud nende režiimide poolt toime pandud kuritegude rahvusvahelist uurimist. Enamgi veel, nende kuritegude toimepanijaid pole toodud rahvusvahelise kogukonna kohtu ette – erinevalt sellest, kuidas toimiti natsionaalsotsialismi (natsismi) poolt toime pandud kohutavate kuritegude puhul.

6. Seega on avalikkuse teadlikkus totalitaarsete kommunistlike režiimide poolt toime pandud kuritegudest väga madal. Kommunistlikud parteid on legaalsed ja aktiivsed mõningates riikides, olgugi et mõnel puhul pole nad distantseerinud end totalitaarsete kommunistlike režiimide poolt minevikus toime pandud kuritegudest.

7. Assamblee on veendunud, et teadlikkus ajaloosündmustest on üks eeldusi, vältimaks samasuguseid kuritegusid tulevikus. Lisaks mängib toimepandud kuritegudele moraalse hinnangu andmine ja nende hukkamõistmine olulist rolli noorte põlvkondade hariduses. Rahvusvahelise kogukonna selge seisukohavõtt mineviku suhtes võib osutada ka tema tulevastele tegudele.

8. Samuti usub assamblee, et totalitaarsete kommunistlike režiimide poolt toime pandud kuritegude elusolevad ohvrid ning nende perekonnad väärivad toetust, mõistmist ja oma kannatuste tunnustamist.

[---]

12. Seega mõistab parlamentaarne assamblee tungivalt hukka totalitaarsete kommunistlike režiimide poolt toime pandud ulatuslikud inimõiguste rikkumised ning väljendab nende ohvrite suhtes toetust, mõistmist ja tunnustust.

13. Lisaks sellele kutsub ta kõiki oma liikmesriikide kommunistlikke või postkommunistlikke

parteisid, kes seda seni veel teinud ei ole, kommunistlikku ajalugu ümber hindama, end totalitaarsete kommunistlike režiimide poolt toime pandud kuritegudest selgelt distantseerima ning need ühemõtteliselt hukka mõistma.

14. Assamblee usub, et see rahvusvahelise kogukonna selge seisukoht sillutab teed edasisele leppimisele. Lisaks sellele julgustab see loodetavasti kogu maailma ajaloolasi jätkama uurimistööd eesmärgiga välja selgitada objektiivne ja tõepärane pilt toimunust.”

IV. ASJAKOHASED EUROOPA LIIDU AKTID

43. 23. septembril 2008 võttis Euroopa Parlament vastu deklaratsiooni 23. augusti kuulutamise kohta üleeuroopaliseks stalinismi ja natsismi ohvrite mälestamise päevaks. Deklaratsioon on sõnastatud järgmiselt:

„Euroopa Parlament,

[---]

D. arvestades, et Nõukogude korra ja okupatsiooni mõju ning tähendus postkommunistlike riikide kodanikele on Euroopas vähe tuntud;

[---]

1. teeb ettepaneku kuulutada 23. august üleeuroopaliseks stalinismi ja natsismi ohvrite mälestamise päevaks, et hoida massilise küüditamise ja hävitamise ohvrite mälestust, süvendades ühtlasi demokraatiat ja tugevdades rahu ning stabiilsust meie kontinendil [---]”

44. 2. aprillil 2009 võttis Euroopa Parlament vastu resolutsiooni Euroopa südametunnistuse ja totalitarismi kohta. Resolutsioon on sõnastatud järgmiselt:

„Euroopa Parlament,

[---]

– võttes arvesse maailma erinevates piirkondades moodustatud tõe ja õiguse komisjone, mis on aidanud paljude endiste autoritaarsete ja totalitaarsete režiimide all elanud inimestel saada üle oma erimeelsustest ja jõuda leppimiseni;

[---]

A. arvestades, et ajaloolased on ühel meelel selles, et ajaloolisi fakte ei ole võimalik täiesti objektiivselt tõlgendada ning et objektiivseid ajaloolisi narratiive ei ole olemas; arvestades, et kutselised ajaloolased kasutavad mineviku uurimiseks siiski teaduslikke vahendeid ja püüavad olla võimalikult erapooletud;

[---]

F. arvestades, et Euroopa traagilise mineviku mälestust tuleb hoida elus, et avaldada austust ohvritele, mõista hukka kuritegude toimepanijad ning panna alus tõel ja mäletamisel põhinevale leppimisele;

G. arvestades, et 20. sajandil küüditasid, vangistasid, piinasid ja mõrvasid totalitaarsed ja autoritaarsed režiimid Euroopas miljoneid ohvreid; arvestades, et sellest hoolimata tuleb tunnustada holokausti ainukordsust;

H. arvestades, et Lääne-Euroopa valitsev ajalooline kogemus oli natsism, samas kui Ida- ja Kesk-Euroopa riigid kogesid nii kommunismi kui ka natsismi; arvestades, et tuleb edendada nende riikide kahekordse diktatuuripärandi mõistmist;

I. arvestades, et algusest peale on Euroopa integratsioon olnud reaktsiooniks kannatustele, mida põhjustasid kaks maailmasõda ja natside hirmuvalitsus, mis tõi kaasa holokausti, ning totalitaarsete ja ebademokraatlike kommunistlike režiimide laienemisele Kesk- ja Ida-Euroopas, samuti on see olnud viis ületada sügavad lõhed ja vaenulikkus Euroopas koostöö ja integratsiooni abil ning lõpetada sõda ja kindlustada demokraatiat Euroopas;

J. arvestades, et Euroopa integratsiooniprotsess on olnud edukas ja selle tulemusel on sündinud Euroopa Liit, mis hõlmab Kesk- ja Ida-Euroopa riike, kes elasid Teise maailmasõja lõpust kuni 1990. aastate alguseni kommunistlike režiimide all, ning arvestades, et pikka aega fašistlike režiimide all kannatanud Kreeka, Hispaania ja Portugali varasem ühinemine aitas

kindlustada demokraatiat Lõuna-Euroopas;

K. arvestades, et ühinenud Euroopa on võimalik ainult siis, kui suudetakse luua ühine vaatenurk oma ajaloole, tunnistatakse natsismi, stalinismi ning fašistlikke ja kommunistlikke režiime ühise pärandina ning viiakse läbi aus ja põhjalik arutelu nende möödunud sajandi kuritegude üle;

[---]

3. rõhutab, kui tähtis on hoida mineviku mälestust elus, sest ilma tõe ja mäletamiseta ei saa olla leppimist; kinnitab veel kord oma ühtset vastuseisu igasugusele totalitaarsele võimule, olenemata selle ideoloogilisest taustast;

4. tuletab meelde, et viimased inimsusevastased kuriteod ja genotsiidiaktid Euroopas toimusid veel 1995. aasta juulis ning et ebademokraatlike, ksenofoobsete, autoritaarsete ja totalitaarsete ideede ja suunitluste vastu võitlemiseks on vaja pidevalt valvsust;

5. rõhutab, et suurendamiseks Euroopa teadlikkust totalitaarsete ja ebademokraatlike režiimide toimepandud kuritegudest, tuleb toetada Euroopa rahutut minevikku tõendavate dokumentide ja tunnistuste säilimist, sest ilma mäletamiseta ei saa olla leppimist;

6. peab kahetsusväärseks, et 20 aastat pärast Kesk- ja Ida-Euroopa kommunistlike diktatuuridekokkuvarisemist piiratakse mõnes liikmesriigis ikka veel liigselt juurdepääsu isikliku tähtsusega või teaduslikuks uurimistööks vajalikele dokumentidele; nõuab, et kõikides liikmesriikides tehtaks tõelisi jõupingutusi arhiivide, sealhulgas endiste sisejulgeolekuteenistuste, salapolitsei ja luureteenistuste arhiivide avamiseks, kusjuures tuleb võtta meetmeid tagamaks, et seda protsessi ei kuritarvitata poliitilistel eesmärkidel;

[---]

9. kutsub komisjoni ja liikmesriike üles tegema edasisi jõupingutusi, et parandada Euroopa ajaloo õpetamist ja rõhutada Euroopa integratsiooni ajaloolist saavutust ning suurt kontrasti traagilise mineviku ja tänapäeval Euroopa Liidus valitseva rahumeelse ja demokraatliku ühiskonnakorra vahel;

10. usub, et ajaloolise mälu asjakohane säilitamine, Euroopa ajaloo põhjalik uuestihindamine ja tänapäevase Euroopa kõikide ajalooaspektide tunnistamine kogu Euroopas tugevdab Euroopa integratsiooni;

[---]

13. nõuab, et loodaks Euroopa mälu ja südametunnistuse platvorm, mis toetaks totalitarismi ajaloo käsitlemisele spetsialiseerunud riiklike uurimisinstituutide võrgustikke ja koostööd, ning ka kõikide totalitaarsete režiimide ohvrite üleeuroopaline dokumentatsioonikeskus/memoriaal;

[---]

15. nõuab, et 23. august kuulutataks üleeuroopaliseks kõikide totalitaarsete ja autoritaarsete režiimide ohvrite mälestamise päevaks, mida tähistatakse väärilt ja erapooletult;

16. on veendunud, et kommunistlike totalitaarsete režiimide toimepandud kuritegude avalikustamise ja nendele hinnangu andmise lõppeesmärk on leppimine, mida on võimalik saavutada vastutust tunnistades, andestust paludes ja moraalselt uuestisündi edendades; [---]"

ÕIGUSKÜSIMUSED

I. KONVENTSIOONI ARTIKLI 8 VÄIDETAV RIKKUMINE

45. Kaebaja kaebas, et tema KGB autojuhina töötamise avalikustamisega rikuti tema õigust era- ja perekonnaelu austamisele. Ta tugines konventsiooni artiklile 8, mis on sõnastatud järgmiselt:

„1. Igatühel on õigus sellele, et austatakse tema era- ja perekonnaelu ja kodu ning sõnumite saladust.

2. Ametivõimud ei sekku selle õiguse kasutamisse muidu, kui kooskõlas seadusega ja kui see on demokraatlikus ühiskonnas vajalik riigi julgeoleku, ühiskondliku turvalisuse või riigi majandusliku heaolu huvides, korratuse või kuriteo ärahoidmiseks, tervise või kõlbluse või kaasinimeste õiguste ja vabaduste kaitseks.”

46. Riik vaidles sellele väitele vastu.

A. Vastuvõetavus

1. Poolte seisukohad

47. Riik väitis, et kaebaja ei ole riigisiseseid õiguskaitsevahendeid ammendanud. Ta ei vaidlustanud Kaitsepolitseiameti 27. veebruari 2004. aasta teadet ei Kaitsepolitseiametis ega halduskohtus. Ainult teate vaidlustamisega oleks ta saanud teadaande avaldamist ja oma KGB teenistuses olemise asjaolu avalikustamist ära hoida. Lisaks avaldas riik, et asjaolu, et teadaanne oli kohtumenetluse ajaks juba avaldatud ja et õiguskantsler oli vahepeal avaldanud arvamust selles küsimuses, võisid teatud määral mõjutada riigisiseste kohtute hinnangut riive proportsionaalsuse kohta. Kuigi kaebaja hilisem kaebus halduskohtusse oli vastuvõetav, ei saanud selle tulemus olla sama kui 27. veebruari 2004. aasta teate vaidlustamisel, s.t avalikustamise ärahoidmine.

48. Kaebaja avaldas, et ta ei tahtnud Kaitsepolitseiameti teadet vaidlustada, kuna tema töötamine julgeolekuorganisis oli kõigile teada. Tema jaoks negatiivsed tagajärjed ilmsesid mitu kuud hiljem, kui internetis avaldati teadaanne, milles nimetati teda Eesti okupeerijaks.

2. EIK-i hinnang

49. Mis puudutab küsimust, kas kaebaja pidi Kaitsepolitseiameti teate vaidlustama, et täita riigisiseste õiguskaitsevahendite ammendamise nõue, siis on EIK võtnud arvesse riigi kohtupraktikat, millest nähtub, et teadaande avaldamist Riigi Teataja Lisas on võimalik teate vaidlustamisega ära hoida (vt punkti 40 eespool). EIK märgib aga, et käesolev kohtuasi erineb eespool viidatust selle poolest, et antud asjas ei vaidlustanud kaebaja oma KGB teenistuses olemist. Näib, et küsimust, kas avaldamine on OkupS-i kohaldamisalasse kuuluva isiku eraelu ebaproportsionaalne riive, saab tõstatada kas Kaitsepolitseiameti esialgse teate või Riigi Teataja Lisas teadaande avaldamise vaidlustamisega. EIK märgib, et kuigi kaebaja ei kasutanud võimalust teadet vaidlustada, vaatasid halduskohtud tema teadaande avaldamise peale esitatud kaebuse ikkagi sisuliselt läbi. Selle tõttu tuleb riigi väide riigisiseste õiguskaitsevahendite ammendamise kohta rahuldamata jätta.

50. EIK leiab, et riigi täiendavad väited mitteammendamise kohta (vt punkti 47 eespool) ei ole asjakohased. Esiteks ei toeta ringkonnakohtu põhjendused väidet, et asjaolu, et teadaanne oli kohtumenetluse ajaks juba avaldatud, on oluline (vt punkti 31 eespool). Teiseks, mis puudutab asjaolu, et õiguskantsleri arvamus – mille järgi ei ole OkupS põhiseadusevastane (vt punkti 23 eespool) – oli riigi kohtutele teada, siis ei ole EIK-i asi spekulleerida, kas riigi kohtud oleksid kaebaja asjas teisiti otsustanud, kui nad oleksid asja menetlenud enne õiguskantsleri arvamust. Igal juhul ei olnud see arvamus kohtutele siduv ja nad tegutsesid otsuse langetamisel sõltumatult. Selle tõttu tuleb ka riigi täiendavad väited mitteammendamise kohta rahuldamata jätta.

51. EIK märgib, et kaebus ei ole selgelt põhjendamatult konventsiooni artikli 35 lõike 3 punkti a tähenduses. EIK märgib veel, et see ei ole vastuvõetamatu ka muudel alustel. Seetõttu tuleb kaebus tunnistada vastuvõetavaks.

B. Sisu

1. Poolte seisukohad

(a) Kaebaja

52. Kaebaja leidis, et 2004. aastal Riigi Teataja Lisas avaldatud Kaitsepolitsei ameti teadaandes käsitati teda Eesti okupandina, kusjuures hiljem, 2005. aastal avaldatud teadaannetes ei viidatud kõnealustele isikutele kui Eesti okupantidele, vaid pigem kui NSV Liidu luureorganite teenistuses olnud isikutele. Ta väitis, et ei olnud selge, milliste tõendite alusel peeti teda okupandiks ja miks leiti ta ohtlik olevat. Ta avaldas, et sõna „okupant” seostati tõsise kuriteoga, mis hõlmas riigi relvastatud vallutamist ja riigis okupatsioonivõimu teostamist. Ajal, mil kaebaja töötas julgeolekuorganisis autojuhina, teostas nimetatud organi tegevuse üle järelevalvet kohaliku kommunistliku partei komitee, milles oli vastutav ametikoht seisukoha esitamise ajal ametis olnud Eesti Vabariigi peaministril.

53. Kaebaja ei olnud kunagi varjanud oma teenistust julgeolekuorganisis. See asjaolu oli näha tema teenistuskäigust ja ühelgi tööandjal ei olnud sellega probleeme olnud. Kuid pärast teadaande avaldamist internetis „okupandile” viitava pealkirja all hakkasid tema kolleegid ja tuttavad pidama teda okupandiks, reeturiks ja koputajaks. Ta pidi töölt lahkuma ja kaotas oma sissetuleku. Kaebaja leidis, et tema nimetamine okupandiks oli vale ja solvav.

(b) Riik

54. Riik rõhutas, et puudub vaidlus selle üle, et aastatel 1980–1991 töötas kaebaja KGB autojuhina. Lisaks oli kaebaja eraelu austamise õiguse riive seadusega kooskõlas ja see oli demokraatlikus ühiskonnas vajalik riigi julgeoleku ja ühiskondliku turvalisuse huvides ning kaasinimeste õiguste ja vabaduste kaitseks. Riik märkis, et totalitaarse režiimi asendamiseks demokraatiaga võttis Eesti erinevaid meetmeid, mis pidid kogumis tagama demokraatliku süsteemi arengu ja julgeoleku. Sätestati kriminaalvastutus totalitaarses režiimis toime pandud inimsusevastaste ja sõjakuritegude eest ning kõrgeid ametikohti taotlevatele isikutele nähti ette kohustus anda süümevanne. OkupS puudutas isikuid, kes ei olnud ühtegi kuritegu toime pannud, kuid kes olid olnud Eestit okupeerinud riikide luure- või vastuluureorganite teenistuses või kes olid nendega koostööd teinud. Leiti, et need isikud peavad oma minevikuga leppima ja mitte üritama seda unustada ega varjata või sellest vaikida. Minevikuga seotud teabe avalikkuse vastu oli märkimisväärne avalik huvi; see pidi tagama ühiskonnas läbipaistvuse ja selguse ning üldise sisemise rahu. Eesti territooriumil tegutsenud julgeoleku- ja luureorganite liikmete ja agentide kohta täieliku informatsiooni hankimine oli ühtlasi oluline Eesti Vabariigi iseseisvuse ja julgeoleku kaitseks. Eestil asjaomane teave puudus; see teave, sealhulgas KGB-s töötanud isikute nimekiri, oli välisriikide käes. Julgeolekuorganite endisi töötajaid oleks võidud üritada värvata ja panna neid täitma julgeoleku- või luureülesandeid või neid oleks võidud šantažeerida. Selline olukord oli Eesti jaoks ohtlik ja kahjulik. Riik viitas hiljutistele kohtuasjadele, milles KGB endised töötajad või KGB-ga koostööd teinud isikud olid andnud välisriigile riigisaladusi, mis viis nende süüdimõistmiseni riigireetmises.

55. Samuti märkis riik, et OkupS-i kohaldamisalasse kuuluvad isikud saavad näidata oma lojaalsust Eesti Vabariigile ülestunnistuse tegemisega ja sellisel juhul nende andmeid ei avaldata. Lisaks allus avaldamine eelnevale kohtulikule kontrollile, et tagada puudutatud isikute kaitse. Mis puudutab küsimust, kas oli vajalik avalikustada ka teavet isikute kohta, kes sarnaselt kaebajaga olid töötanud autojuhtidena, siis väitis riik, et formaalne ametinimetuse ei ole määrava tähtsusega, sest autojuhid võisid täita ka muid ülesandeid, eriti maapiirkondades, kus kaebajagi töötas. Olemas olid ka eraldi ametikohad, mis formaalselt ühendasid autojuhi ülesanded teiste kohustustega, näiteks autojuht-luureohvitser, kes tegeles salajase luurega, ja mõne autojuhi jaoks oli autojuhi ametikoht lähtekoht järgmisele, tähtsamale ametikohale, näiteks tegevagendi või luureohvitseri ametikohale liikumiseks. Samuti väitis riik, et piiratud ressursse arvestades keskendus Kaitsepolitsei amet juhtudele, mis olid tähtsamad ja millega võis olla seotud tegelik oht Eesti Vabariigile.

2. *EIK-i hinnang*

56. EIK leiab, et teabe avaldamine kaebaja KGB teenistuse kohta puudutas asjaolusid tema isiklikust minevikust, mis tehti avalikkusele kättesaadavaks ja mis ühtlasi mõjutas tema mainet. Selle tõttu tähendas see tema eraelu austamise õiguse riivet (vrd *Sidabras ja Džiautas* vs. *Leedu*, nr 55480/00 ja 59330/00, punktid 42–50, EIK 2004-VIII).

57. Samuti märgib EIK, et pooled ei vaidle riive seaduslikkuse üle. EIK täheldab, et kõnealune riive põhines OkupS-il, mille Riigikogu oli vastu võtnud ja mis oli avaldatud kooskõlas kehtivate eeskirjadega. Vaidlustatud ei ole ka seda, et seaduse tekst oli piisavalt selge, et võimaldada isikutel, keda see puudutas, näha ette sellega kaasnevaid tagajärgi. Seda, et seadus oli kättesaadav ja üldsus sellest teadis, kinnitab riigi esitatud informatsioon, mille järgi tegid 1153 isikut ühe aasta jooksul OkupS-i jõustumisest Kaitsepolitseiametis ülestunnistuse, et teavet nende teenistuse kohta julgeoleku- või luureorganites või nende organitega koostöö tegemise kohta ei avaldataks. Eeltoodust tulenevalt nõustub EIK, et vaidlustatud riive oli konventsiooni artikli 8 teise lõike tähenduses seaduslik.

58. Mis puudutab riive eesmärki, siis märgib EIK, et Eestis tegutsenud režiimide julgeoleku- ja luureorganite endiste töötajate ja nende organitega koostööd teinud isikute arvelevõtmine ja avalikustamine oli osa meetmetest, mida võeti, et tagada ühiskonnas läbipaistvus, selgus ja sisemine rahu ning vältida julgeolekuohte. EIK on võtnud arvesse ka riigi viidatud hiljutisi kohtuasju, milles KGB endised töötajad või KGB-ga koostööd teinud isikud olid andnud välisriigile riigisaladusi, mis viis nende süüdimõistmiseni riigireetmises (vt punkti 54 eespool). EIK järeldab, et kõnealusel riivel olid seaduslikud eesmärgid artikli 8 lõike 2 tähenduses ehk riigi julgeoleku ja ühiskondliku turvalisuse kaitse, korratuse ärahoidmine ning kaasinimeste õiguste ja vabaduste kaitse (vrd *mutatis mutandis* eespool viidatud *Sidabras ja Džiautas*, punktid 54–55).

59. Sellest tulenevalt uurib EIK järgmisena, kas meede oli demokraatlikus ühiskonnas vajalik. Selles kontekstis märgib EIK, et konventsiooniosaliste seas puudub ühene seisukoht seoses meetmetega endiste kommunistlike totalitaarsete süsteemide pärandi likvideerimiseks (vt *Matyjek* vs. *Poola* (otsus vastuvõetavuse kohta), nr 38184/03, punkt 36, EIK 2006-VII). Kasutatud on erinevaid meetmeid ja seoses nende rakendamisega on EIK-is olnud mitu kohtuasja erinevatel teemadel, näiteks isiku valimistel kandideerimise õiguse piirangud (vt *Ždanoka* vs. *Läti* [suurkoda], nr 58278/00, EIK 2006-IV, ja *Adamsons* vs. *Läti*, nr 3669/03, 24. juuni 2008) või töökohapiirangud (vt *Vogt* vs. *Saksamaa*, 26. september 1995, seeria A, nr 323; *Volkmer* vs. *Saksamaa* (otsus vastuvõetavuse kohta), nr 39799/98, 22. november 2001; eespool viidatud *Sidabras ja Džiautas*; *Rainys ja Gasparavičius* vs. *Leedu*, nr 70665/01 ja 74345/01, 7. aprill 2005; ja *Žičkus* vs. *Leedu*, nr 26652/02, 7. aprill 2009), samuti ligipääsu puudumine teabele, mille alusel tuvastati isiku koostöö endiste luureorganitega (vt *Matyjek* vs. *Poola*, nr 38184/03, 24. aprill 2007) või puudutatud isikute pensioni vähendamine (vt *Cichopek jt* vs. *Poola* (otsus vastuvõetavuse kohta) nr 15189/10 ja muud kaebused, 14. mai 2013). Selle taustal analüüsib EIK käesolevas kohtuasjas vaidlustatud meetmete proportsionaalsust.

60. EIK kordab, et on mitmes varasemas kohtuasjas kritiseerinud vaidlustatud meetmete individualiseerituse puudumist. *Adamsonsi* kohtuasjas leidis EIK, et isikute grupp – endised KGB agendid –, kellele kehtisid kandideerimisõiguse piirangud, oli ette nähtud liiga laiana, arvestamata puudutatud isikute teenistusaja pikkust, neile pandud konkreetseid ülesandeid või nende individuaalset käitumist (vt eespool viidatud *Adamsons*, punkt 125). Sarnaselt tõi EIK *Žičkuse* kohtuasjas välja selle, et riigisisene õigus ei teinud isikutel vahet selle alusel, mil määral olid nad KGB-ga seotud olnud (vt eespool viidatud *Žičkus*, punkt 33). Lisaks eristamise puudumisele riigisiseses õiguses seoses piirangute rakendamisega on EIK käsitletud ka puudutatud isikutele kohaldatavaid laiaulatuslikult ette nähtud piiranguid. *Sidabrased ja Džiautase* kohtuasjas märkis EIK, et välja arvatud viited advokaatidele ja notaritele, ei sisaldanud riigisisene õigus ühtegi konkreetse erasektori töökoha, töökohustuse või tööülesande kirjeldust, millega kaebajad ei tohtinud seotud olla (vt eespool viidatud

Sidabras ja Džiautas, punkt 59).

61. EIK-i arvates on eespool nimetatud kaalutlused asjakohased ka selles kohtuasjas. EIK märgib, et OkupS ei eristanud KGB-ga varasema seotuse erinevaid astmeid. Vastab tõele, et kehtiva korra järgi teavitati kaebajat avaldatava teadaande tekstist ja talle anti võimalus selles sisalduvaid faktilisi andmeid vaidlustada. Kuid puudus kord, mille järgi hinnata endiste julgeolekuorganite konkreetsete töötajate konkreetseid ülesandeid, et eristada ohtu, mida nad võivad endast kujutada aastaid pärast karjääri lõppemist nimetatud organites. EIK ei ole veendunud, et oli olemas piisav seos OkupS-i jõustamisega taotletud seaduslike eesmärkide ja endiste julgeolekuorganite kõikide endiste töötajate, sealhulgas autojuhtide, nagu kaebaja, kohta teabe avaldamise vahel olenemata nende konkreetsetest kohustustest nendes organites.

62. EIK märgib ka, et kuigi OkupS jõustus kolm ja pool aastat pärast Eesti taasiseseisvumist 20. augustil 1991. aastal, avaldati julgeolekuorganite endiste töötajate kohta teavet mitme aasta vältel. Kaebaja puhul avaldati kõnealune teave alles 2004. aastal ehk peaaegu kolmteist aastat pärast Eesti taasiseseisvumist. EIK leiab, et oht, mida KGB endised teenistujad võisid värskest loodud demokraatiale kujutada, pidi olema aja jooksul märkimisväärselt vähenenud. EIK märgib, et toimikust ei nähtu, et oleks hinnatud võimalikku ohtu, mida kaebaja teabe avaldamise ajal kujutas (vrd *Žičkus, loc. cit.*).

63. Viimaseks märgib EIK, et OkupS ei kehtestanud iseenesest kaebajale mingeid töökohapiiranguid. Sellest olenemata väitis kaebaja, et tema kolleegid pilkasid teda ja ta pidi töölt lahkuma. EIK leiab, et isegi kui see ei olnud OkupS-i eesmärk, viitab see siiski sellele, et kaebaja eraelu austamise õiguse riive oli tõsine.

64. Eespool toodud kaalutlustest piisab, et EIK saaks järeldada, et kaebaja õigust eraelu austamisele riivati käesolevas asjas ebaproportsionaalselt.

Eeltoodu tõttu on konventsiooni artiklit 8 rikutud.

II. KONVENTSIOONI ARTIKLI 41 KOHALDAMINE

65. Konventsiooni artikkel 41 sätestab:

„Kui kohus leiab, et konventsiooni või selle protokolli on rikutud ja konventsiooniosalise õigus lubab ainult osalist hüvitust, võib kohus vajaduse korral määrata kahjustatud poolele õiglase hüvituse.”

A. Kahju

66. Kaebaja nõudis varalise kahju eest 2556 eurot – kaotatud nelja kuu palk – ja mittevaralise kahju eest 6000 eurot.

67. Riik väitis, et ei ole tõendatud, et kaebaja oli sunnitud töölt lahkuma või et ta kaotas sissetuleku. Mittevaralise kahju kohta leidis riik, et kuna konventsiooni ei ole rikutud, puudub alus hüvitise väljamõistmiseks. Kui EIK peaks tuvastama rikkumise, oleks rikkumise tuvastamine piisav õiglase hüvituse. Kui aga EIK otsustab välja mõista rahalise hüvitise, jätab riik mõistliku summa mittevaralise kahju hüvitisena EIK-i otsustada.

68. EIK leiab et kaebaja ei ole esitanud tõendeid, mille alusel määrata kindlaks väidetav varaline kahju. Selle tõttu jätab ta nõude rahuldamata. Teisest küljest aga leiab EIK käesoleva kohtuasja kõiki asjaolusid arvesse võttes, et kaebaja on kandnud mittevaralist kahju, mida ei saa hüvitada üksnes rikkumise tuvastamisega. Õiglase hinnangu alusel mõistab EIK kaebaja kasuks mittevaralise kahju hüvitisena välja 6000 eurot, millele lisanduvad kõik kaebaja eest tasutavad maksud.

B. Kulud

69. Kaebaja nõudis ka 1508,65 eurot riigisisestes asutustes ja Strasbourgi kohtus kantud kulude katteks.

70. Riik leidis, et osa kaebaja nõutud õigusabi kuludest ei ole selles asjas asjakohased,

ja teiste väidetavate kulude kohta leidis riik, et ühtegi arvet ei ole esitatud ega raha makstud. Riik palus EIK-il jätta kaebaja kulude hüvitamise nõue rahuldamata.

71. EIK-i kohtupraktika kohaselt on kaebajal õigus kulude hüvitamisele vaid siis, kui on tõendatud, et need on ka tegelikult ja põhjendatult kantud ning mõistlikus summas. EIK märgib, et maksmist tõendavate dokumentide puudumine ei põhjusta tingimata kulutuste hüvitamise taotluse rahuldamatajätmist, kui kulutused on iseenesest põhjendatud (vt *S. vs. Eesti*, nr 17779/08, punkt 55, 4. oktoober 2011, ja *Krejčíř vs. Tšehhi Vabariik*, nr 39298/04 ja 8723/05, punkt 137, 26. märts 2009). Võttes arvesse EIK-i käsutuses olevaid dokumente ja eespool toodud kriteeriume, leiab EIK käesolevas asjas, et on mõistlik määrata kõikide kulude katteks hüvitis summas 1444,74 eurot.

C. Viivis

72. EIK peab kohaseks viivise määra sidumist Euroopa Keskpanga laenuintressi piirmääraga, mida suurendatakse kolme protsendipunkti võrra.

EELTOODUST LÄHTUDES KOHUS

1. *tunnistab* ühehäälselt kaebuse vastuvõetavaks;
2. *leiab* nelja poolthääle ja kolme vastuhäälega, et konventsiooni artiklit 8 on rikutud;
3. *leiab* nelja poolthääle ja kolme vastuhäälega,
 - (a) et vastustajariik peab kaebajale maksuma kolme kuu jooksul kohtuotsuse jõustumise päevast konventsiooni artikli 44 lõike 2 kohaselt alljärgnevad summad:
 - (i) 6000 (kuus tuhat) eurot ja sellele lisanduvad võimalikud maksud mittevahalise kahju eest;
 - (ii) 1444,74 (tuhat nelisada nelikümmend neli eurot ja seitsekümmend neli senti) ja sellele lisanduvad võimalikud maksud kulude katteks;
 - (b) et eespool nimetatud kolmekuulise tähtaja lõpu ja tasumise vahelise aja eest tuleb eespool nimetatud summadelt maksta viivist määra järgi, mis vastab Euroopa Keskpanga laenuintressi piirmäärale, suurendatuna kolme protsendipunkti võrra;
4. *jätab* ühehäälselt rahuldamata kaebaja ülejäänud õiglase hüvitise nõude.

Koostatud inglise keeles ja tehtud teatavaks kirjalikult 3. septembril 2015 kohtureeglite 77. reegli lõigete 2 ja 3 kohaselt.

Søren Nielsen
Sekretär

Elisabeth Steiner
Esimees

Kooskõlas konventsiooni artikli 45 lõikega 2 ja kohtureeglite 74. reegli lõikega 2 on käesolevale kohtuotsusele lisatud järgmised eraldi arvamused:

- (a) kohtuniku P. Pinto de Albuquerque konkureeriv arvamus;
- (b) kohtunike K. Hajiyevi, J. Laffranque'i ja D. Dedovi eriarvamus.

E. S.
S. N.

KOHTUNIK PINTO DE ALBUQUERQUE'I

KONKUREERIV ARVAMUS

1. Ma olen kohtunike enamusega nõus, et Euroopa inimõiguste konventsiooni (edaspidi „konventsioon”) artiklit 8 on rikutud. Sellest olenemata ma leian, et kohtuotsuse põhjendused ei ole piisavad seoses nii kaebaja artikli 8 järgse õiguse riive vajalikkuse kui ka proportsionaalsusega. Eelkõige ei ole ma rahul asjaoluga, et Euroopa Inimõiguste Kohus (EIK) ei kasutanud võimalust hinnata Eestit okupeerinud riikide julgeolekuorganite või relvajõudude luure- või vastuluureorganite teenistuses olnud või nendega koostööd teinud isikute arvelevõtmise ja avalikustamise korra seaduse (OkupS) isikulist ja ajalist ulatust ning sellega reguleeritud menetluslikke ja institutsionaalseid tagatise rahvusvahelises inimõiguste kontekstis hiljuti toimunud lustratsioonimeetmete arengute valguses. EIK oleks pidanud oma standardid seoses lustratsioonimeetmetega üle vaatama ja neid ajakohastama, eriti arvestades Eesti avalikustamise mehhanismi, mis näeb ette avalikustatava teabe avaldamise Riigi Teataja paber- ja elektroonilises väljaandes, laiaulatuslikke mõjusid. Erilist tähelepanu oleks pidanud pöörama kohtuasja uudsusele, mis on seotud just interneti kasutamisega lustratsioonivahendina¹. Viimasena leian, et arvestades käesoleva kohtuotsuse süstemaatilist mõju Eesti õiguskorras, on väga oluline selgitada vastustajariigi konventsioonijärgseid kohustusi otsuse täitmisel.

KGB teenistujate arvelevõtmine ja avalikustamine kui lustratsioonimeede Eestis

2. Riigikogu võttis OkupS-i vastu 6. veebruaril 1995 ja see jõustus 28. märtsil 1995. Seadus näeb ette, et kõik isikud, kes on endise NSV Liidu või Natsi-Saksamaa julgeolekuorganite või luureorganite teenistuses olnud või nendega koostööd teinud, tuleb arvele võtta. OkupS-i §-s 2 on konkreetselt loetletud Saksamaa ja NSV Liidu julgeolekuorganite ning relvajõudude luure- ja vastuluureorganite keskasutused, sealhulgas nendele alluvad struktuurid. Nimekirjas on ka NSV Liidu Riikliku Julgeoleku Komitee, mis hõlmab sellele alluvat Eesti NSV Riiklikku Julgeoleku Komiteed (KGB). OkupS-i § 4 järgi tähendab julgeoleku- või luureorgani teenistuses olemine töötamist julgeoleku- või luureorgani koosseisulise töötajana ajavahemikus 1940. aasta 17. juunist kuni 1991. aasta 31. detsembrini. Seaduse § 5 lg 1 ja 3 alusel lasub kohustus teha kindlaks ja tõendada isiku töötamine julgeoleku- või luureorganis, sealhulgas teha kindlaks vastava keskasutuse kohalik struktuuriüksus, Kaitsepolitseiametil (KAPO).

3. Üldjuhul ei avaldatud andmeid isikute kohta, kes võtsid end OkupS-i § 5 lg 2 p 1 ja § 6 alusel vabatahtlikult arvele ühe aasta jooksul seaduse jõustumisest, s.o enne 1. aprilli 1996, tehes seaduses sätestatud korra alusel ülestunnistuse. OkupS-i § 8 lg 1 alusel avalikustatakse andmeid ülestunnistuse teinud isikute kohta vaid juhul, kui tema kohta käivad andmed ei ole riigisaladus; see tähendab, kui isik on rikkunud asjassepuutuval ajal kehtinud seadusi või pannud toime inimsusevastaseid kuritegusid või sõjakuritegusid ning seaduse rikkumine või kuriteo toimepanemine selle isiku poolt on kohtulikult tõendatud jõustunud kohtulahendiga (vt 2008. aasta 1. jaanuarini kehtinud riigisaladuse seaduse § 6 p 17).

4. OkupS-i §-s 8 kehtestatakse ülestunnistust mitteesianud isikute kohta andmete avalikustamise kord. Selle korra alusel kutsutakse isik enne KAPO teate avaldamist KAPO-sse, kus talle tehakse teatavaks Riigi Teataja Lisas (RTL) avaldatav tekst. Tekst vormistatakse KAPO teatena, mis sisaldab isiku nime, sünniaega ja -kohta, töökohta avalikustamise ajal ja organi nimetust, mille teenistuses isik oli või millega ta koostööd tegi, ning andmed selle kohta, kellena ta tegutses. OkupS-i § 9 alusel avaldatakse need andmed RTL-is. Teade sisaldab viidet OkupS-i § 8 lg 4 p-le 1, mille järgi on isikul õigus tutvuda dokumentidega,

¹ Lustratsiooni kontseptsiooni kasutatakse selles arvamuses selles tähenduses, mis on sellele antud Euroopa Nõukogu Parlamentaarse Assamblee (ENPA) resolutsioonis 1096 (1996) abinõude kohta endiste kommunistlike totalitaarsete süsteemide pärandi likvideerimisel. EIK on kasutanud seda kontseptsiooni samas tähenduses, nagu selgub allpool.

mille põhjal on KAPO teade koostatud, ja § 8 lg 4 p-le 2, mille järgi on isikul õigus vaidlustada teates sisalduv informatsioon KAPO-le esitatud avalduses või kohtus ühe kuu jooksul teate saamisest. OkupS-i § 8 lg 5 kohaselt ei avalikustata andmeid isiku kohta, kelle puhul on jõustunud kohtulahendiga tunnustatud alusetuks KAPO teade tema julgeoleku- või luureorgani teenistuses olemise või sellega koostöö tegemise kohta, ning ta kustutatakse KAPO-s arvelt. Kui isik ei vaidlusta KAPO teadet või kui kohus ei rahulda tema kaebust, avaldatakse teade KAPO teadaandena RTL-is. Kui isik vaidlustab KAPO teate, siis lasub isiku KGB teenistuses olemise või sellega koostöö tegemise tõendamise kohustus KAPO-l. Kui kokkulepet ei saavutata, siis lahendatakse asi kohtus, kus tõendamise kohustus lasub samuti KAPO-l. Viimaseks sätestab seaduse § 11, et kontrolli KAPO tegevuse seaduslikkuse üle isikute arvelevõtmise ja avalikustamise korra täitmisel teostab Riigikogu poolt moodustatud komisjon.

5. OkupS kehtestati selle tõttu, et Eestil puudus täielik ülevaade isikutest, kes olid olnud endise NSV Liidu julgeoleku- ja luureorganite teenistuses; kusjuures mõned nendest olid Eesti kodanikud. Seaduse seletuskirjas on märgitud, et on raske olla kindel nende lojaalsuses Eesti riigile, kuna nad on senini keeldunud andmast ammendavat informatsiooni oma tegevuse kohta. Isikud, kes ei ole kurjategijad ja keda ei võeta selle tõttu kriminaalvastutusele, võivad muutuda kurjategijateks, kui nendega uuendatakse sidemeid või kui neid värvatakse uuesti. Eesti Vabariik peaks üritama seda vältida ühelt poolt nendele isikutele surve avaldamisega, nõudes avalikustamist, ja teiselt poolt andes neile võimaluse avalikustamist ülestunnistuse tegemisega vältida. Seaduse eesmärk ei olnud kahtlusala seadistada, vaid pigem tagada piisav riiklik kontroll nende isikute üle².

6. Riigi sõnul esines pärast taasiseseisvumist kahtlusi teadlikult ja vabatahtlikult okupatsioonivõimu repressiivorganite teenistusse astunud ja oma tegevuse kohta ammendavat informatsiooni mitteesitanud isikute lojaalsuse kohta. Kahtlusi ja julgeolekuohte võimendas asjaolu, et enne seaduse vastuvõtmist olid ülestunnistuse esitanud vaid üksikud isikud, mille tõttu pidi Eesti riik saama selliste isikute üle kontrolli. Kontrolli saamise eeltingimus oli Eesti territooriumil tegutsenud julgeoleku- ja luureorganite liikmete ja agentide kohta täieliku informatsiooni ehk informatsiooni, mis Eestil pärast taasiseseisvumist puudus, hankimine. Sellest tulenevalt oli riigi sõnul OkupS-iga ette nähtud riive konventsiooni artikli 8 lõikega 2 kooskõlas, kuna see oli demokraatlikus ühiskonnas vajalik riigi julgeoleku ja ühiskondliku turvalisuse huvides ning kaasinimeste õiguste ja vabaduste kaitseks.

Lisaks kaotas pärast 2000. aastat põhiseaduse rakendamise seadusest tulenev süümevande andmise kohustus kehtivuse ja seda ei pikendatud, kuigi leiti, et Eesti vajab ikka veel kaitset ebalojaalsete isikute eest, kes ei olnud oma tegevuse kohta andmeid avalikustanud või kes ei olnud oma tegevust kahetsenud. Seetõttu ei välistanud pärast 2000. aastat kunagine julgeoleku- või luureorganites teenimine või nendega koostöö tegemine automaatselt nimetamist kõrgetele ametikohtadele ja selliste isikute varasemate seoste avalikustamine oli ainuke viis, kuidas tagada avalik kontroll nende tegevuse üle.

Lisaks oli avalikustamine OkupS-iga sätestatud tingimustel vajalik seetõttu, et teised sama eesmärgiga meetmed – näiteks julgeolekukontrolli alla kuuluvate ametikohtade loetelu pikendamine – tähendaksid kolmandate isikute õiguste ja vabaduste riivet, mis oleks ebaproportsionaalne ja ühtlasi vastuolus Eesti rahvusvaheliste kohustustega.

Lustratsioonimeetmed rahvusvahelises õiguses

7. Nõukogude kommunism oli ebainimlik totalitaarne poliitiline režiim, mis rikkus demokraatia, õigusriigi ja inimõiguste aluspõhimõtteid³. Pärast Berliini müüri langemist

² Riigi vastuse punkt 7.

³ Vt näiteks ENPA resolutsiooni 1481 (25. jaanuar 2006) totalitaarsete kommunistlike režiimide kuritegude rahvusvahelise hukkamõistu vajalikkuse kohta, Euroopa Parlamendi deklaratsiooni 23. augusti kuulutamise kohta üleeuroopaliseks stalinismi ja natsismi ohvrite mälestamise päevaks ja Euroopa Parlamendi 2. aprilli

toimus mõnes Euroopa riigis üleminek demokraatiasse dekommuniseerimise meetmete rakendamisega. Neid meetmeid, mis olid õigusliku olemuse ja praktilise mõju poolest väga erinevad, tunni kui lustratsiooni. On kaks põhisuunda: mõned riigid on eelistanud mehhanismi, mille puhul isik tunnistas avalikult oma varasema kommunistliku tegevuse üles, teised riigid aga on valinud diskreetsema mehhanismi, mille puhul kahtlustatavaid kontrolliti põhjalikult, et välistada nende töötamine avalikus, ja vahel ka erasektoris, või et nendelt hoopis poliitilised õigused ära võtta⁴. Uute habraste demokraatlike režiimide kaitse salajaste kommunistlike võrgustike eest, kontrolli puudumine kommunistlike julgeolekuorganite toimikute üle, läbipaistvuse ja avatuse parendamine avalikus elus, avaliku usalduse suurendamine uute poliitiliste institutsioonide suhtes, väljapressimise välistamine uutelt poliitilistelt juhtidelt nende varasema tumeda karjääri tõttu ja üldine huvi ajaloolise tõe väljaselgitamise vastu on olnud selliste meetmete poliitiliseks õigustamiseks esitatud kattuvad argumendid⁵. Kuigi totalitaarse režiimi likvideerimine on inimõiguste perspektiivist soovitatav eesmärk ning selle saavutamiseks õigustatakse lustratsiooni- ja dekommuniseerimise meetmeid, peavad uued demokraatlikud riigid ikkagi tegutsema kooskõlas rahvusvaheliste inimõigustega.

8. 1996. aastal sõnastas Euroopa Nõukogu Parlamentaarne Assamblee juhised, millega tagada, et lustratsiooniseadused ja „sarnased haldusmeetmed“ vastaksid õigusriigi nõuetele⁶. Lustratsiooni kohaldatakse vaid ametikohtadele, mille puhul on alust arvata, et isik võib kujutada olulist ohtu inimõigustele või demokraatiale, see tähendab isiku nimetamisele riigiasutuse ametikohale, mis hõlmab märkimisväärset vastutust sisejulgeolekuga seotud riigipoliitika ja -praktikate väljatöötamise ja täideviimise eest, või riigiasutuse ametikohale, millel töötades on võimalik tellida ja/või toime panna inimõiguste rikkumisi, näiteks korrakaitse, julgeoleku- ja luureorganid, kohus ja prokuratuur. Seega ei ole lustratsioon suunatud madala või keskmise astme riigiteenistujatele ja kindlasti ei kohaldu see era- või poolenisti erasektori organisatsioonide ametikohtadele.

Ühegi isiku suhtes ei tohi kohaldada lustratsiooni üksnes isiklike arvamuste või veendumuste alusel ega seotuse või teenistuse tõttu mis tahes organisatsioonis, mis oli sellise seotuse või teenistuse ajal seaduslik, välja arvatud juhul, kui organisatsioon on toime pannud raskeid inimõiguste rikkumisi ja isik oli organisatsioonis kõrgel ametikohal (välja arvatud

2009. aasta resolutsiooni Euroopa südametunnistuse ja totalitarismi kohta.

⁴ Vt erinevatest lähenemistest ülevaate saamiseks: Montero, Study on how the memory of crimes committed by totalitarian regimes in Europe is dealt with in the Member States, Euroopa Komisjoni leping nr JLS/2008/C4/006, 2010.

⁵ Vt David, Lustration and transitional justice: personnel systems in the Czech Republic, Hungary, and Poland, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2011; Bohnet and Bojadzieva, Coming to Terms with the Past in the Balkans: the Lustration Process in Macedonia, KAS International Reports, 2011; Guerra, Membership of East European Parties and Security Services Collaborators and Functionaries, and Dealing with the Communist Past: Lustration? teoses Goodbye Lenin: Central & Eastern European Politics from Communism to Democracy, 2011; Grodsky, Beyond Lustration: Truth-Seeking Efforts in the Post-Communist Space', väljaandes Taiwan Journal of Democracy, vol. 5, nr 2, 2009, lk 21–43; David, From Prague to Baghdad: Lustration Systems and their Political Effects, väljaandes Government and Opposition, vol. 41, nr 3, 2006, lk 347–72; Appel, Anti-Communist Justice and Founding the Post-Communist Order: Lustration and Restitution in Central Europe, väljaandes East European Politics & Societies, vol. 19, nr 3, 2005, lk 379–405; Williams and others, Explaining lustration in Eastern Europe: 'A post-communist politics approach', SEI Working Paper No. 62, 2003, ja väljaandes Democratisation, vol. 12, nr 1, 2005, lk 22–43; Williams, Lustration as the securitization of democracy in Czechoslovakia and the Czech Republic, väljaandes Journal of Communist Studies and Transition Politics, vol. 19, nr 4, 2003, lk 1–24; Letki, Lustration and Democratisation in East-Central Europe, väljaandes Europe-Asia Studies, vol. 54, nr 4, 2002, lk 529–52; Calhoun, The Ideological Dilemma of Lustration in Poland, väljaandes East European Politics and Societies, vol. 16, nr 2, 2002, lk 494–520; Szczerbiak, Dealing with the Communist Past or the Politics of the present? Lustration in Post-Communist Poland, väljaandes Europe-Asia Studies, vol. 54, nr 4, 2002, lk 553–72; Welsh, Dealing with the Communist past: Central and East European Experiences after 1990, väljaandes Europe-Asia Studies, vol. 48, nr 3, 1996, lk 413–28; ja Huntington, The Third Wave: Democratisation in the Late Twentieth Century, London, 1991.

⁶ Euroopa Nõukogu Parlamentaarse Assamblee resolutsioon 1096 (1996) abinõude kohta endiste kommunistlike totalitaarsete süsteemide pärandi likvideerimisel ja nimetatud juhised, millega tagada, et lustratsiooniseadused ja sarnased haldusmeetmed vastaksid õigusriigi nõuetele (dok. 7568), 3. juuni 1996.

juhul, kui puudutatud isik suudab tõendada, et ta ei osalenud vastava poliitika, praktika ega tegude plaanimises, juhtimises ega täideviimises⁷). Lustratsiooni rakendatakse üksnes seoses tegude, teenistuse või liikmesusega, mis jäävad ajavahemikku 1. jaanuarist 1980 kuni kommunistliku diktatuuri lagunemiseni, ja seda ei kohaldata isikule, kes loobus ja/või hülgas heas usus vabatahtlikult oma liikmesuse, teenistuse või agendi staatuse vastavas organisatsioonis enne üleminekut demokraatlikule režiimile.

Mitte mingil juhul ei tohi isiku suhtes kohaldada lustratsiooni, kui ei ole tagatud täielik kaitse, sealhulgas õigus juristist esindajale ja kui isikul ei ole selleks raha, siis riigi määratud esindajale; õigus vaidlustada tema vastu kasutatud tõendeid, pääseda ligi kõikidele süüstavatele ja süüst vabastavatele tõenditele, esitada oma tõendeid; õigus avalikule kohtuistungile, kui ta seda taotleb, ja õigus kaevata edasi sõltumatule kohtule.

Viimaseks nõuavad 1996. aasta juhised, et lustratsiooni peab juhtima komisjon, mis a) on spetsiaalselt selleks loodud, b) on sõltumatu, c) koosneb austatud kodanikest ning d) koosneb riigipea nimetatud ja parlamendi heakskiidetud liikmetest.

9. Neid juhised arendas 2006. aastal edasi ÜRO inimõiguste ülemkomissar. Iga lustratsioonimehhanism peaks andma korralikud tagatised, sealhulgas menetluse algatamine mõistliku aja jooksul ja üldjuhul avalikult; uurimise all olevate isikute teavitamine menetlusest ja nende vastu algatatud kohtuasjast; nendele isikutele enda kaitsmise võimaldamine, sealhulgas juurdepääs asjassepuutuvatele andmetele; nendele isikutele väidete ja tõendite esitamise ning vastaspoole väidetele ja tõenditele vastamise võimaldamine kontrolliprotsessi läbiviiva organi ees; võimalus olla esindatud kaitsja poolt; poolte teavitamine otsusest ja otsuse põhjendustest. Üldjuhul tuleb menetluses lähtuda poolte võrdsuse põhimõttest.⁸

10. EIK on käsitlenud lustratsioonimeetmeid mitmes kohtuasjas, mis on seotud Leedus⁹, Slovakkias¹⁰, Poolas¹¹, Lätis¹² ja Rumeenias¹³ jõustatud seadustega. Põhimõtteliselt

⁷ See „süü seotuse läbi” minevikuline element on küsitav. Tõlgenduse järgi, mille Veneetsia Komisjon on juhistele andnud, ei tohi ühegi isiku suhtes, kes oli sellises organisatsioonis vanemametnikust madalamal ametikohal, kohaldada lustratsioonimeetmeid, välja arvatud juhul, kui individuaalne süü on õiglaselt kohtumenetluses tõendatud. See tõend hõlmab nii tema motivatsiooni kui ka konkreetset osalemist inimõiguste rikkumises (Veneetsia Komisjon, CDL-AD(2009)044, *Amicus Curie* seoses Albaania riiklike haldusorganite kõrgete ametiisikute ja valitud isikute puhtuse seadusega, arvamus nr 524/2009, 13. oktoober 2009, punkt 106).

⁸ ÜRO inimõiguste ülemkomissar, Human Rights, Rule-of-Law Tools for Post-Conflict States. Vetting: an operational Framework, 2006, lk 26.

⁹ *Sidabras ja Džiautas vs. Leedu*, nr 55480/00 ja 59330/00, EIK 2004-VIII (konventsiooni artikli 14 koostoimes artikliga 8 rikkumine niivõrd, kui võrd „KGB seadus” ei lubanud kolmel kaebajal töötada erasektoris sporditreenerina ja advokaadina nende „endise KGB teenistuja” staatuse tõttu), *Rainys ja Gasparavičius vs. Leedu*, nr 70665/01 ja 74345/01, 7. aprill 2005 (sarnased rikkumised, mille puhul kaebajad vallandati nende töökohalt erasektoris advokaadina), ja *Žičkus vs. Leedu*, nr 26652/02, 7. aprill 2009. Nendes kohtuasjades nimetas EIK põhimõtte, mille järgi „riigi kehtestatud piiranguid isiku võimalustele leida tööd erasektoris riigile ebaloajaalsuse tõttu ei saa konventsiooni seisukohast õigustada samamoodi kui piiranguid töö leidmisele avalikus teenistuses, olenemata sellest, kui oluline vastav erafirma riigi majanduslikele, poliitilistele või julgeolekuhuvidele on” (eespool viidatud *Sidabras ja Džiautas*, punkt 58, eespool viidatud *Rainys ja Gasparavičius*, punkt 36, ja eespool viidatud *Žičkus*, punkt 31). *Žičkuse* kohtuasjas märkis EIK spetsiaalselt, et „KGB seadus” ei erista isikuid selle järgi, mil määral nad olid KGB-ga seotud, ja et toimikus ei ole riigisiseste kohtute kontrollitud objektiivset materjali, millest nähtuks, et kaebaja kujutab „hetkel ohtu riigi julgeolekule”, kui ta võetaks tööle erasektori teatud valdkondades (punkt 33).

¹⁰ *Turek vs. Slovakkia*, nr 57986/00, punkt 115, 14. veebruar 2006. Tuvastati artikli 8 rikkumine, kuna puudus kord, mille alusel kaebaja oleks saanud tõhusalt kaitsta oma õigust eraelu austamisele. EIK kehtestas põhimõtte, mille järgi „ei saa eeldada, et püsib jätkuv ja tegelik avalik huvi endistes režiimides konfidentsiaalseks kuulutatud materjalidele ligipääsu piirangute kehtestamise vastu”.

¹¹ *Matyjek vs. Poola*, nr 38184/03, 30. mai 2006, *Bobek vs. Poola*, nr 68761/01, 17. juuli 2007, ja *Luboch vs. Poola*, nr 37469/05, 15. jaanuar 2008. Kõigis kolmes kohtuasjas leiti artikli 6 rikkumine dokumentide konfidentsiaalsuse ja lustratsiooni läbinud isikutele toimikule juurdepääsu piirangute kehtestamise tõttu, samuti avaliku huvi voliniku eelisseisundi tõttu lustratsioonimenetluses. Kohtuasjas *Joanna Szulc vs. Poola*, nr 43932/08, 13. november 2012, leidis EIK, et vastustajariik ei olnud täitnud oma positiivset kohustust tagada tõhus ja kättesaadav menetlus, mis võimaldaks kaebajal pääseda ligi kogu asjassepuutuvale informatsioonile, mille alusel ta saaks vaidlustada asjaolu, et julgeolekuorgan on liigitanud ta oma salajaseks informeerijaks.

ei riku lustratsioonimeetmed inimõigusi, kuna „demokraatlikul riigil on õigus nõuda, et riigiteenistujad oleksid lojaalsed põhiseaduslikele printsiipidele, millele riik on rajatud”¹⁴. Sellest olenemata on lustratsioonimeetmed oma olemuselt ajutised ja nendest tulenev objektiivne vajadus piirata üksikisikute õigusi väheneb aja jooksul.¹⁵ Seega on lustratsioonimeetmed eproportsionaalsed siis, kui neid kohaldatakse avaliku ja erasfääri ametikohtadel vahet tegemata, või kui need jäävad kehtima ka pärast seda, kui vajadus nende järele on kadunud ja/või puudub järelevalve nende edasise kasu üle.

Põhimõtteliselt kohalduvad lustratsioonimenetlusele konventsiooni artiklis 6 sätestatud kriminaalõiguslikud menetluslikud tagatised¹⁶. Seega võib lustratsioon inimõigusi rikkuda, kui näiteks puudutatud isikul ei ole piisavat ligipääsu oma juhtumit puudutavale salastatud materjalile või kui talle ei kindlustata piisavaid menetluslikke tagatisi.

11. Ka Veneetsia Komisjon on käsitlenud lustratsiooni seoses Albaania¹⁷, endise

¹² *Ždanoka vs. Läti (suurkoda)*, nr 58278/00, EIK 2006-IV (ei ole rikutud protokollis nr 1 artiklit 3: diskvalifitseerimine riigi parlamendi ja kohalike omavalitsuste valimistelt, vaatamata piirangule seadusega kehtestatud tähtaja puudumisele, kuna vaid 15 aastat oli möödunud 1991. aasta 13. jaanuarist, ja pärast totalitaarse režiimi lõppu toime pandud tegudele kohaldatavad meetmed on lubatud), ja *Adamsons vs. Läti*, nr 3669/03, 24. juuni 2008 (nimetatud sätte rikkumine: sobimatus pärast 10-aastast sõjaväe- ja poliitikuarjääri vabas Lätis).

¹³ *Naidin vs. Rumeenia*, nr 38162/07, 21. oktoober 2014 (ei ole rikutud konventsiooni artiklit 8 koostoimes artikliga 14: absoluutne keeld töötada avalikus teenistuses). Kohtuasjas *Haralambie vs. Rumeenia* tuvastas EIK kohustuse teavitada isiku kohta käivatest dokumentidest, mille olid totalitaarse režiimi ajal koostanud julgeolekuorganid (nr 21737/03, punktid 87–89, 27. oktoober 2009; vt ka *Jarnea vs. Rumeenia*, nr 41838/05, punkt 60, 19. juuli 2011). Kuid konventsioon ei pane konventsiooniosalisele konkreetset kohustust heastada ülekohus või kahju, mis tekitab riigivõimu üldise kaitse all enne konventsiooni ratifitseerimist (vt *Kopecký vs. Slovakkia [suurkoda]*, nr 44912/98, punkt 38, EIK 2004-IX; *Woś vs. Poola (otsus vastuvõetavuse kohta)*, nr 22860/02, punkt 80, EIK 2005-IV; *Woś vs. Poola*, nr 22860/02, punkt 72, EIK 2006-VII; *Associazione Nazionale Reduci Dalla Prigionia dall'Internamento e dalla Guerra di Liberazione jt vs. Saksamaa (otsus vastuvõetavuse kohta)*, nr 45563/04, 4. september 2007; *Epstein jt vs. Belgia (otsus vastuvõetavuse kohta)*, nr 9717/05, EIK 2008-... (väljavõtted); ja *Preussische Treuhand GmbH & Co. Kg a. A. vs. Poola (otsus vastuvõetavuse kohta)*, nr 47550/06, punkt 64, EIK 2008-... (väljavõtted)).

¹⁴ *Vogt vs. Saksamaa*, nr 17851/91, punkt 59, 26. september 1995. Selle põhimõtte jaoks saadi inspiratsiooni Saksamaa konstitutsioonikohtu *Radikalenbeschluss*'ist. Nende oma sõnadega: *die Treupflicht des Beamten (...)* fordert vom Beamten insbesondere, daß er sich eindeutig von Gruppen und Bestrebungen distanzieret, die diesen Staat, seine verfassungsmäßigen Organe und die geltende Verfassungsordnung angreifen, bekämpfen und diffamieren. Vom Beamten wird erwartet, daß er diesen Staat und seine Verfassung als einen hohen positiven Wert erkennt und anerkennt, für den einzutreten sich lohnt. Politische Treuepflicht bewährt sich in Krisenzeiten und in ernsthaften Konfliktsituationen, in denen der Staat darauf angewiesen ist, daß der Beamte Partei für ihn ergreift. Es ist eine von der Verfassung (Art. 33 Abs. 5 GG) geforderte und durch das einfache Gesetz konkretisierte rechtliche Voraussetzung für den Eintritt in das Beamtenverhältnis, daß der Bewerber die Gewähr bietet, jederzeit für die freiheitliche demokratische Grundordnung einzutreten. (BVerfG, 22.05.1975 - 2 BvL 13/73)

¹⁵ *Adamsons vs. Läti*, nr 3669/03, punkt 116, 24. juuni 2008. Lisaks sellele nõudele määratleti punktis 116 teatud hulk tingimusi lustratsiooniseaduste lubatavuse jaoks: seaduslik alus; menetlus, mille ainueesmärk ei ole karistus või kättemaks, vaid mis määrab kindlaks iga üksikisiku vastutuse; ja „piisavad menetluslikud tagatised”.

¹⁶ *Matyjek vs. Poola (otsus vastuvõetavuse kohta)*, nr 38184/03, EIK 2006-..., ja *Bobek vs. Poola (otsus vastuvõetavuse kohta)*, nr 68761/01, 24. oktoober 2006. Kuid Leedu kohtuasjades leiab EIK, et kohaldatav on tsiviilõiguslik pool (*Sidabras ja Džiautas vs. Leedu (otsus vastuvõetavuse kohta)*, nr 55480/00 ja 59330/00, 21. oktoober 2003, ning *Rainys ja Gasparavičius vs. Leedu (otsus vastuvõetavuse kohta)*, nr 70665/01 ja 74345/01, 22. jaanuar 2004).

¹⁷ Eespool viidatud Veneetsia Komisjoni arvamus nr 524/2009. Komisjon rõhutas, et lustratsioonil on ranged ajalised piirangud seoses nii selle täideviimise kui ka kontrollitava ajavahemikuga (punktid 19, 109 ja 110), ning avaldas arvamust, et uue lustratsiooniseaduse kehtestamiseks 18 aastat pärast kommunistliku režiimi lagunemist peavad olema veenvad põhjused (punkt 38). Mida kaugemas minevikus asjassepuutuv tegevus aset leidis, seda raskemad peavad olema isiklik ebaõige käitumine minevikus ja individuaalne süü (punkt 39). Komisjon tsenseeris seaduse äärmiselt laia kohaldamisala, mis hõlmas „riigi julgeolekuorganite iga töötajat” ehk näiteks sekretäri ja koristajat. Arvestades asjaolu, et lustratsioonimeetmed mõjutavad märkimisväärselt teatud põhiõigusi, on paratamatu, et lustratsiooni käsitleva seaduse põhiseaduslikkuse tagamiseks tuleb anda täpne määratlus vaidlustatud seose kohta totalitaarse süsteemiga (punkt 50). Lisaks märkis Komisjon, et lustratsiooniseadus ei võimalda kaaluda iga juhtumit eraldi, vaid läheneb kõikidele juhtumitele ühtaoliselt, erandeid tegemata. Sanktsioone rakendatakse formaalsete kriteeriumide alusel (punkt 106). Kohtul peab olema

Jugoslaavia Makedoonia vabariigi¹⁸ ja Ukraina¹⁹ lustratsiooniseaduse eelnõudega. Kõigil kolmel juhul kiitis komisjon heaks EIK-i praktilik ja ENPA resolutsioonil 1096 (1996) põhinevad Euroopa standardid ning lisas veel ühe nõude – kodanikuühiskonna aktiivne osalus. Veneetsia Komisjon rõhutas, et halduslik läbivaatus ei saa kunagi asendada kohtulikku kontrolli. Kuid haldusmenetlus ja võimalik läbivaatus selle raames peaksid juba järgima õiglase kohtumenetluse printsiipe²⁰.

12. Lustratsioonile kohaldatavad põhimõtted kehtivad *a fortiori* sellistele avalikustamise mehhanismidele, nagu on ka Eesti oma, mille laiaulatuslikku ühiskondlikku mõju on tunnistanud ka valitsus ise²¹. Seadusest tulenev kohustus teha ülestunnistust ei ole suunatud väikesele eristaatuses inimgrupile. See on suunatud laiale kodanike grupile, kes olid endise NSV Liidu või Natsi-Saksamaa julgeolekuorganite või luureorganite teenistuses või kes tegid nendega koostööd 1940. aasta 17. juunist 1991. aasta 31. detsembrini. Seadusest tuleneva ülestunnistuse tegemise kohustuse täitmata jätmisele järgneb karistus. Kahtlusale ette heidetav käitumine tähendab oma varasema tegevuse ülestunnistamata jätmist või vale avalduse tegemist, kui isikul on seadusest tulenev kohustus avaldust esitada. Riigi Teataja paber- ja elektroonilises väljaandes avaldatav KAPO teadaanne jõuab märkimisväärselt rohkemate inimesteni kui kahtlustatava lähedasemad tuttavad. See on Eesti lustratsioonipoliitika põhielement: piiramatu, laialt levinud sotsiaalne märgistamine peaks heastama kommunistliku mineviku kurjuse ning neutraliseerima ohu demokraatialle ja riigi julgeolekule tulevikus. Sellisel avalikustamise mehhanismil võivad olla laiaulatuslikud, kauakestvad, negatiivsed tagajärjed puudutatud isiku professionaalsele, majanduslikule ja ühiskondlikule elule. Selle tõttu tuleks seda käsitada kui mehhanismi, millel on vähemalt osaliselt karistuslik ja hoiatav olemus²². Lustratsiooni subjektiks oleva isiku seisundit samastatakse kriminaalmenetluses süüdistatava omaga, eelkõige osas, mis puudutab tema menetluslikke tagatise.

13. Seega on avalikustamise mehhanismid lustratsiooni eesmärgil, nimelt riigi julgeoleku, ühiskondliku turvalisuse ning kaasinimeste õiguste ja vabaduste kaitseks lubatavad, kui neil on selge ja täpne seaduslik alus, eraelu riive läbib vajalikkuse testi²³ ja proportsionaalsuse

õigus tühistada lustratsioonikomisjoni otsus iga üksikjuhtumi asjaolude põhjal (punkt 108).

¹⁸ Veneetsia Komisjon, CDL-AD(2012)028, *Amicus Curie* kokkuvõtte kriteeriumi määramisest avaliku võimu teostamise piiramise, dokumentidega tutvumise ja nende avaldamise ning endise Jugoslaavia Makedoonia vabariigi julgeolekuorganitega koostöö jaoks („lustratsiooniseadus“), arvamus nr 694/2012, 17. detsember 2012. Komisjoni arvates nõuab lustratsioonimeetmete kohaldamine rohkem kui 20 aastat pärast totalitaarse režiimi lõppu veenvaid põhjendusi (punkt 17) ja ametikohale asumise keelamise kohta otsuse tegemist konkreetse käitumise alusel, mis toimus – vähemalt – 21 aastat tagasi ja kõige rohkem 78 aastat tagasi, võib – kui üldse – õigustada üksnes kõige raskemat liiki kuriteoga, eelkõige inimõiguste ulatusliku ja korduva rikkumisega, mis annaks aluse ka märkimisväärsel vanglakaristusele kriminaalõiguse alusel (punkt 24). Samuti tundub mõistlik sätestada lustratsiooniprotsessi fikseeritud lõpp (punkt 33). Konventsiooni artikli 6 kriminaalõiguslik poolt on kohaldatav lustratsioonimenetlusele (punkt 55).

¹⁹ Veneetsia Komisjon, CDL-AD(2015)012, Lõplik arvamus Ukraina valitsuse puhastamise seaduse (lustratsiooniseaduse) kohta Verkhovna Radale 21. aprillil 2015 esitatud muudatuste alusel, arvamus nr 788/2014, 19.–20. juuni 2015.

²⁰ Eespool viidatud Veneetsia Komisjoni arvamus nr 788/2014, punkt 97.

²¹ Riik tunnistas, et „2004. aastaks oli teadaandeid avaldatud kaheksa aastat ja KGB nimekirjade avaldamisele järgnes alati pressi ja avalikkuse laiaulatuslik reaktsioon“ (riigi vastuse punkt 33).

²² Avalikustamise kui lustratsioonivahendi kohta vt eespool viidatud *Matyjek* ja eespool viidatud *Bobek* ning interneti kasutamise kui ühiskondliku kontrollivahendi kohta vt minu eriarvamust kohtuasjas *Yildirim vs. Türgi*, nr 3111/10, 18. detsember 2012, seoses Google Sites'i hallatava lehe blokeerimisega kõrvalmeetmena.

²³ Vajalikkuse testiga hinnatakse, kas õiguse või vabaduse riive soodustab piisavalt eesmärgiks olevat „ühiskondlikku vajadust“ (riigi julgeolek, ühiskondlik turvalisus ning kaasinimeste õigused ja vabadused) ega ulatu kaugemale, kui on vajalik nimetatud ühiskondliku vajaduse rahuldamiseks. „Piisavuse“ testiga kontrollitakse, kas riive ja ühiskondliku vajaduse vahel on „mõistlik seos“; selleks tehakse kindlaks nendevaheline usutav instrumentaalne suhe. Vähem riivav meede näeb ette kaalul oleva õiguse või vabaduse minimaalse kahjustamise, esitades küsimuse, kas on olemas sama tõhus, kuid vähem piirav vahend sama ühiskondliku vajaduse rahuldamiseks (vt minu eriarvamust kohtuasjas *Mouvement raëlien suisse vs. Šveits* (suurkoda), nr 16354/06, 13. juuli 2012).

testi²⁴ ning seadust kohaldatakse individuaalselt, mis viitab kollektiivse süü keelule²⁵, ja õiglaselt, mis tähendab vähemalt menetluslike põhitagatiste, nagu kaitseõiguse, süütuse presumptsiooni ja kohtusse pöördumise õiguse tunnustamist. Kui sõnastada seda konventsiooni mõistetega, siis peavad lustratsiooni eesmärgiga avalikustamise mehhanismid, nagu Eestis kehtestatud mehhanism, olema kooskõlas menetlusstandarditega, mis sarnanevad konventsiooni artiklis 6 sätestatud kriminaalõiguslikele tagatistele.

Rahvusvahelise õiguse standardi kohaldamine käesolevas kohtuasjas

14. Kaebaja ei ole vaidlustanud asjaolu, et aastatel 1980–1989 töötas ta KGB Tartu osakonna autojuhina ja aastatel 1989–1991 KGB Põlva jaoskonna autojuhina. Seega ei ole vaidlustatud, et kaebaja töötas KGB-s 1980. aasta 12. augustist kuni 1991. aasta 5. novembrini ehk isegi pärast Eesti taasiseseisvumist. Samuti on üheselt selge, et kaebaja ei esitanud OkupS-i alusel ise ülestunnistust, mis oleks välistanud tema nime avalikustamise, ja ühtlasi ei vaidlustanud ta KAPO 27. veebruari 2004. aasta teadet. Pärast kaebaja andmete avaldamist RTL-is 16. juunil 2004 lahkus ta töölt 2004. aasta lõpus, kuid 2007. aasta alguses oli ta samal töökohal tagasi. Avalikustatud andmed sisaldasid tema töökohta teate RTL-is avaldamise ajal. Ta kaebas oma eraelu riivamise üle 20. juunil 2006. Samuti väitis ta, et asjaolu, et tema töökoht KGB autojuhina on registreeritud tema laste Eesti NSV-s (okupatsiooni perioodil) väljastatud sünnitunnistusel, mida hoitakse perekonnaseisumeti arhiivis, võib rikkuda tema õigust perekonnaelu austamisele.

15. Informatsiooni avaldamine RTL-is kaebaja KGB-s teenimise kohta oli seaduslik niivõrd, kuivõrd see põhines OkupS-i sättel, mis kehtestas julgeoleku- või luureorganite teenistuses olnud või nendega koostööd teinud isikute arvelevõtmise ja avalikustamise sisulised alused ja korra. Eesti kohtud tuginesid selgelt oma kaebajaga seotud otsustes OkupS-i sätetele, mille eesmärk on kaitsta riigi julgeolekut, ühiskonna turvalisust ning kaasinimeste õigusi ja vabadusi. Kuid nad ei taganud nõuetekohast tasakaalu nimetatud huvide ja kaebaja artikli 8 järgse õiguse vahel. Seda tõendavad proportsionaalsuse ja vajalikkuse test.

16. Esmalt peab proportsionaalsuse test hindama OkupS-i isiklikku ulatust sellisena, nagu seda käesolevas asjas rakendati. Riigikogus lepiti seaduse eelnõu arutamise ajal kokku, et ametinimetuste või -kohtade loetelu ei ole kõige praktilisem lahendus, kuna mõned ametinimetused võivad kogemata välja jääda. Näiteks autojuhi või sekretäri ametikoht võib süütuna tunduda, kuid ei pruugi seda sisuliselt olla. OkupS-i seletuskirjas märgiti, et „on olnud juhuseid, et isikud olid julgeoleku- või luureorgani kaadriteenistuse poolt vormistatud tööle abipersonalina, tegelikult tegelesid aga otseselt luureandmete kogumise või isikute jälitamisega. Seetõttu tuleb iga konkreetset juhtumit käsitleda konkreetse isiku tegevuse (tegude) põhjal. Samal põhjusel ei ole võimalik ka lahti kirjutada mõistet [---] „muud teadlikku ja vabatahtlikku koostööd”, kuna fakti koostöö kohta organiga tuleb käsitleda kui ainulaadset.”

17. Pärast asja analüüsimist ja Kaitsepolitseiametilt lisainformatsiooni küsimist saatis õiguskantsler Riigikogule 12. juulil 2005 aruande, milles ta jõudis järeldusele, et OkupS on põhiseadusevastane niivõrd, kuivõrd avalikustati julgeoleku- ja luureorganite kõikide töötajate andmed, tegemata erandeid töötajatele, kes täitsid puhttehnilisi ülesandeid ega olnud seotud organite põhiülesannetega. Lisaks leidis ta, et OkupS on põhiseadusevastane selles osas, milles ühtlasi avalikustati isiku töökoht teadaande avaldamise ajal.

²⁴ Proportsionaalsuse testiga hinnatakse, kas konkureerivate õiguste, vabaduste ja huvide vahel on saavutatud õiglane tasakaal, ning samal ajal tagatakse õiguse või vabaduse põhiolemus (või minimaalne sisu) (vt minu eelmises allmärkuses viidatud eriarvamust).

²⁵ ENPA arvamus nr 175 (29. juuni 1993) Slovakkia Vabariigi taotluse kohta Euroopa Nõukoguga liitumiseks on juba julgustanud Slovakkia Vabariigi ametivõime likvideerima kõiki seadusi ja määrusi, mis diskrimineerivad isikute gruppi või riigi territooriumil elavat etnilist, rahvuslikku kogukonda, eelkõige kollektiivset süüd puudutavaid seadusi ja määrusi (punkt 10).

Hiljem muutis õiguskantsler oma arvamust. KAPO-lt õiguskantslerile esitatud informatsiooni järgi oli inimesi, kelle andmed kuulusid avaldamisele, suur hulk ja KAPO oli kohustatud enne iga isiku andmete avaldamist koguma piisavalt tõendeid, mis oleksid veenvad ka võimalikus kohtumenetluses, mistõttu keskenduti piiratud ressurside tõttu juhtumitele, mis olid olulised ja mis võisid hõlmata tegelikku ohtu Eesti Vabariigile. Selle informatsiooni alusel nõustus õiguskantsler, et juhtumipõhiselt põhistatava määratlemata õiguskontseptsiooni kasutamine oli õigustatud, kuna praktikas kasutas KAPO kõnealuste isikute kohta andmete avaldamisel kaalutusõigust. Kaalutusõigust kasutati eelkõige seoses ametikohtade ja koostöövormidega, et teha kindlaks isikuid, keda võidakse nende ametikoha tõttu mõjutada.²⁶

18. Ka Eesti Riigikohus avaldas arvamust, et Eesti NSV repressiivorgani (kohaliku asutuse) teenistuses olemise – sealhulgas abistavate ülesannete täitmise – tõttu oli isikutel teistsugune roll kui isikutel, kes ei olnud okupatsiooniajal julgeoleku- või luureorgani teenistuses, ja teatud tingimustel peeti sellist teenistust julgeolekuasutuses ohuks Eesti Vabariigile²⁷. Riigikohus kinnitas, et vastavas teenistuses abistavaid ülesandeid täitnud töötajad olid tahes-tahtmata puutumuses selle asutuse põhifunktsioonide täitmisega ja löid oma tööga vähemalt tingimused vastava asutuse põhifunktsioonide täitmiseks²⁸. Riigikohus leidis, et ühtlasi puudub võimalus tõsikindlalt tuvastada, missuguseid ülesandeid keegi välisriigi julgeolekuteenistuses töötades tegelikult täitis, ja sellest lähtuvalt võrreldavaid gruppe moodustada.

19. Seega tuginesid riigi kohtud väitele, et autojuhid võisid täita ka muid, palju sisulisemaid ülesandeid ja et aastakümneid hiljem oli võimatu konkreetse autojuhi täpset rolli tõsikindlalt tuvastada. Selles väites sisalduv loogiline eksijäreldus on ilmne. Eesti ametivõimud ise tunnistasid, et enamiku ajast tuginesid nad oletustele ja üldistustele, kuna nende infoallikad olid mittetäielikud ja kaudsed. Riigi kohtud tegid kaebaja kohta mittetäieliku informatsiooni alusel negatiivse järelduse²⁹. Vastupidiste tõendite puudumisele viidates tuvastasid riigi kohtud kaebaja KGB-s täidetud ülesannete olulisuse. Riigi kohtute järelduste aluseks oli põhimõte *argumentum ad ignorantiam*.

20. Riigi väide, et praktikas ei tegelenud KAPO töötajatega, kellel puudus seos julgeoleku- või luureorgani põhiülesannetega³⁰, ei ole veenev ja see on faktidega vastuolus. Esiteks ei esitanud riik EIK-ile tõendeid KAPO sellise praktika kohta, näiteks sise-eeskirju või juhiseid ja nende praktilist täideviimist. Teiseks ei saa OkupS-i liiga laia isikulist ulatust heastada kohtusse esitatava kaebusega, kuna see ei sisalda ühtegi sätet, mis annaks kohtule õiguse kuulutada igal üksikjuhtumil KAPO hinnang kahtlusaluse praeguse ja märkimisväärse

²⁶ Riigi väitel selgitas KAPO, et autojuhtidel oli tihe töösuhe operatiivvolinike ja nende juhtidega. Autojuhtidele andsid vahetuid tööülesandeid ka operatiivvolinikud ja nende juhid. See oli meeskonnatöö, mille kvaliteedist ja kvantiteedist sõltus operatiivtegevuse eesmärkide saavutamine. See oli oluline erinevus võrreldes teiste abitöölistega, kelle töö sisu oli iseseisev ega sõltunud operatiivsetest eesmärkidest. KAPO tõi ka praktilise näite, märkides, et Eesti NSV KGB 7. osakonnas, mis oli üks keskosakondadest, oli eraldi autojuhi-luuraja ametikoht, mis tegeles varjatud jälgimisega. Samal ajal olid teistes piirkondades – sealhulgas maapiirkonnas, kus kaebaja töötas – autojuhtide ülesanded üldjuhul Tallinna autojuhtide omadest mitmekesisemad. Seega ei tähendanud ametlik ametinimetus „autojuht” alati lihtsalt autojuhtimist. Mõned autojuhid jätkasid karjääri muudel ametikohtadel nagu operatiivvolinik või luuraja. Kokkuvõtlikult oli autojuhi ametikoht tihti vahetult seotud muude ülesannetega (nagu maapiirkondades) või oli astmeks järgmisele, tähtsamale ametikohale liikumiseks (riigi vastuse punktid 78–81).

²⁷ Riigikohtu 3. jaanuari 2008. aasta otsus haldusasjas nr 3-3-1-101-06.

²⁸ Riigi sõnul laieneb selline tõlgendus ka autojuhtidele, kuna nende töö sisaldas informatsiooni KGB töötajate käikude, kohtumiste jne kohta ning neil oli ka võimalik sõidutatavate isikute vestlusi pealt kuulata.

²⁹ Nagu ringkonnakohus märkis: „Eesti riigil on aastakümneid hiljem võimatu täie kindlusega tuvastada, kas konkreetne autojuht täitis vaid tehnilisi või ka sisulisi ülesandeid. Seega tuleb lähtuda võimalusest, et ka KGB autojuht võib kujutada endast potentsiaalset julgeolekuohtu ja tema andmete avaldamiseks võib esineda avalik huvi. Järelikult on OkupS-i laiendamine julgeoleku- või luureorganis autojuhina töötanud isikutele proportsionaalne.” Riik kordas seda väidet oma märkuste punktis 82.

³⁰ Riigi vastuse punkt 86.

ohtlikkuse kohta alusetuks³¹.

21. See Eesti õigusel kehtestatud üldsäte, mis on OkupS-i alusel automaatne „üks suurus sobib kõigile” regulatsioon, on vastuolus inimõigustega kooskõlas olevate Euroopa Nõukogu lustratsioonistandardite individualiseerimise aluspõhimõttega. Isegi kui eeldada, et KAPO kasutas teatud määral kaalutusõigust nende kahtlusaluste, kelle andmeid avaldada, valimisel, riskeeritakse sellega, et laiaulatuslikku internetipõhist lustratsioonimenetlust, mis ei põhine ühelgi konkreetsetel õiguslikul kriteeriumil, nagu on kehtestatud Eestis, kuritarvitatakse poliitilistel või muudel ebaseaduslikel eesmärkidel ja see mõjutab ühiskondlikku rahu, riigi toimimist ja majanduse heaolu, tuues kaasa kohaldamisalasse kuuluvate isikute patuoainaks tegemise, soodustades tõsist sotsiaalset vaenu ning stimuleerides kättemaksu ja vimma ühiskonnas³².

22. OkupS-i kohaldamise ajaline ulatus on problemaatiline neljal viisil ja seoses: ajavahemikuga, millele avalikustamise meetmeid kohaldatakse (1940. aasta 17. juunist kuni 1991. aasta 31. detsembrini); ajavahemikuga ajast, mil lõppes kahtlusaluse KGB liikmeks, teenistujaks või agendiks olemine, kuni tema KGB staatuse avalikustamise ajani; avalikustamise mehhanismi kestusega ning ajavahemikuga, mille jooksul avalikustamise meetmed peaksid kehtima³³. See hinnang on konkreetsetelt seotud mõttega, et aja möödumine vähendab värskest loodud demokraatiate kaitsmise vajaduse kaalu, mis toetaks lustratsiooni edasist seaduslikkust.

23. OkupS-i kohaldamine rikkus kaebaja õigust privaatsusele, kuna kaebaja KGB-s teenimise lõppemisest ja KGB Eesti haru likvideerimisest oli möödunud pikk ajavahemik. Kuigi vastab tõele, et OkupS võeti vastu vähem kui neli aastat pärast Eesti taasiseseisvumist ja vähem kui kuus kuud pärast seda, kui viimased endise Nõukogude Liidu väed lahkusid Eesti territooriumilt, on fakt ikkagi see, et 1991. aasta ehk viimase aasta, mil kaebaja oli KGB teenistuses, ja 2004. aasta ehk aasta, mil avaldati teadaanne internetis ja paberväljaandes, vahele jääb 13 aastat. EIK-ile ei ole esitatud usutavat põhjust, miks oli KAPO-l kaebaja kohta informatsiooni kogumiseks nii palju aega vaja³⁴.

24. Lisaks ei ole õiguslikult asjassepuutuv ajavahemik 1940. aasta 17. juunist kuni 1991. aasta 31. detsembrini kooskõlas 1996. aasta juhustega, mis seavad tähtajalise piirangu

³¹ See on individualiseerimise põhimõtte tuumaks olev Euroopa kriteerium: lustratsioon peab olema suunatud üksnes nendele isikutele, kes kujutavad hetkel demokraatiale märkimisväärset ohtu (eespool viidatud *Adamsons*, punkt 116, ja eespool viidatud Veneetsia Komisjoni arvamus nr 524/2009, punkt 108). Eesti õigusliku raamistiku päratu ulatus võimaldab tõlgendust, mis põhineb „ühiskonnas domineerival arusaamal ja õiglustundel, et KGB autojuhte peeti OkupS-i subjektideks ja nad pidid tegema ülestunnistuse või nende andmed avalikustati”, mida riik oma märkuste punktis 81 pooldab. Lisaks seaduse rakendamisel ebakindluse suurendamisele võimalike dramaatiliste tagajärgedega kohaldamisalasse jäävate isikute jaoks ja seega vastuolule seaduslikkuse põhimõtte alusdoktriiniga (eespool viidatud Veneetsia Komisjoni arvamus nr 524/2009, punkt 50) soodustab see tõlgendus ühiskondlikku pahameelt ja isiklikku kättemaksu.

³² Eespool viidatud Veneetsia Komisjoni arvamus nr 788/2014, punkt 33.

³³ *Ždanoka* kohtuasjas leidis EIK, et riigi ametivõimud „peavad tegema seadusjärgse piirangu üle pidevat järelevalvet, et lõpetada see võimalikult varakult” (punkt 135). *Rainys ja Gasparavičiuse* kohtuasjas kritiseeris EIK seda, et KGB seadus on väga hiljaks jäänud kaebajatele nende vaidlustatud töökohapiirangute kehtestamisega „üks aastakümne pärast Leedu taasiseseisvumist ja kaebajate KGB teenistuse lõppemist” (punkt 36). *Žičkuse* kohtuasjas märkis EIK, et KGB seadus jõustus 2000. aastal ehk peaaegu kümme aastat pärast Leedu taasiseseisvumise väljakuulutamist 11. märtsil 1990. Sellest tulenevalt kehtestati kaebaja professionaalsele tegevusele piirangud vähemalt kümme aastat pärast tema koostöö lõppemist KGB-ga. Seaduse hilinevad kehtestamist – mis ei ole isenesest määrava tähtsusega – võib pidada võetud meetmete proportsionaalsuse üldise hindamise juures oluliseks (punkt 33). *Adamsonsi* kohtuasjas jäeti rahuldamata riigi väide, et riigi hilinevad tegevus pärast kaebaja 10-aastast sõjaväelist ja poliitilist karjääri vabas Lätis tulenes asjaolust, et enamik KGB arhiividest olid Venemaal ja riigil oli keeruline hankida kasulikke informatsiooni kaebaja mineviku kohta (punkt 130).

³⁴ Õigustus, et KAPO oli valmis kaebaja kohta andmeid tõendama alles 2004. aastal pärast seda, kui oli 21. jaanuaril 2004 saanud Tartu Maavalitsuse perekonnaseisuosakonnast kirja nr 11.6-12/04/20, millega saadeti KAPO-le kaebaja laste sünnitunnistuse ära kirjad, millest nähtus kaebaja teenistus KGB-s (riigi vastuse punkt 64), ei tõenda midagi. See näitab vaid seda, et kaebaja juhtumi puhul ei viinud KAPO enda algatusel läbi uurimist ja käivitas avalikustamise menetluse teise avaliku võimu asutuse ülesandmise alusel.

kahtlusaluse tegevusele enne 1980. aasta 1. jaanuari. Mõttetu on kehtestada kohustust tunnistada üles mittekriminaalset professionaalset tegevust, mis võis toimuda kolmkümmend viis kuni seitsekümmend viis aastat tagasi³⁵. Nende juhiste rikkumine on ühendatud asjaoluga, et seadusandja ei sätestanud mingit tähtaega avalikustamise mehhanismi rakendamisele ega juba avaldatud konkreetsete teadaannete kehtivusele. Veelgi mõttetum on hoida jõus kohustust alluda sellisele mehhanismile ligi kakskümmend viis aastat pärast kommunismi lagunemist Eestis³⁶. Ülestunnistust mitteteinud või valeandmeid esitanud isikute identiteedi avalikuna hoidmine määramata aja jooksul on leebelt öeldes puhas pahatahtlik karistus³⁷.

25. Riigi väitel olid Eesti avalikustamise mehhanismi kaebaja suhtes kohaldamise praktilised tagajärjed piiratud. Riigi arvates on kaebaja laiaulatuslik sotsiaalne stigmatiseerimine „täiesti asjakohatu”³⁸. Riik lisas, et isikute, kelle andmed avaldati, tegevusele ei kehtestatud mingeid piiranguid ja vähemalt 2007. aasta algusest alates töötas kaebaja taas sama tööandja juures, kelle juures ta oli töötanud teate avaldamise ajal³⁹. Riik rõhutab ka, et avalikustamise proportsionaalsus võrreldes eraelu riivega oli tagatud asjaoluga, et RTL-is avaldatud teadaanne avalikustas konkreetset ametikohad koos töösuhte kuupäevadega, mis aitas vältida avalikku spekulatsiooni selle üle, mis töökoht oli kaebajal KGB-s olnud⁴⁰, ja teadaande avaldamise aegse töökohaga, et vältida sama nimega isikute segiajamist⁴¹.

26. Vastu tuleb vaielda sellele, kui kerge südamega räägib riik kaebaja mineviku internetis avalikustamise tagajärgedest. Nagu kohtunike enamus rõhutas, on negatiivsed tagajärjed kaebaja professionaalsele ja ühiskondlikule elule ilmselged ja neid ei tohiks eirata. Kaebaja praeguse töökoha avalikustamine üksnes võimendas konventsiooni rikkumise tagajärge. Mis veelgi hullem, teadaande sõnasõnalised tingimused on kaebajaga seoses mitmetimõistetavad niivõrd, kuivõrd need viitavad „isikutele, kes on olnud Eestit okupeerinud riikide julgeolekuorganite või relvajõudude luure või vastuluure teenistuses või kes on nendega koostööd teinud”, mis võib vihjata, et kaebaja oli olnud välisriigi luure- või julgeolekuorganile okupatsiooniajal kasulik, nimelt Venemaa informeerija.

27. Lõpetuseks, riik väitis, et sellisele avalikustamisele ei ole alternatiivi, mis piiraks konventsioonijärgseid õigusi ja vabadusi vähem, kuid mis oleks sama tõhus, sest süümevanne

³⁵ Rangelts rääkides tuleks kahtlusaluseid tegevusi vaadata vaid kuni kommunistliku diktatuuri langemiseni, mis toimus Eestis taasiseseisvumisega 20. augustil 1991. EIK oleks ilmselgelt pidanud 1996. aasta juhiste üle võtma range juhise, mis keelab kontrollimisele kuuluva ajavahemiku pikendamise kommunistliku totalitaarse režiimi lagunemise järgse ajani, kuna demokraatlik põhiseaduslik kord peaks kaitsma end otse oma institutsioonide demokraatliku toimimise ja inimõiguste kaitsemeetmete kaudu.

³⁶ Sarnast argumenti vt eespool viidatud Veneetsia Komisjoni arvamusest nr 788/2014, punkt 70. Tegelikult soovitas 1996. aasta juhiste juhis g päris õigesti, et lustratsioonimeetmed peaksid „soovitavalt lõppema hiljemalt 31. detsembril 1999, kuna selleks ajaks peaks uus demokraatlik süsteem olema endistes kommunistlikes totalitaarsetes riikides konsolideeritud.” Keegi ei vaidle vastu, et demokraatlik režiim on Eestis nüüdseks konsolideeritud.

³⁷ On oluline märkida, et kuus aastat pärast teise maailmasõja lõppu lõpetas 11. mai 1951. aasta seadus natsidest puhastamise lõpetamise kohta ja seadus põhiseaduse §-i 131 kohaldamisalasse kuuluvate isikute õigusliku seisundi reguleerimise kohta natsidest puhastamise Lääne-Saksamaal. Isikutel, välja arvatud isikutel, kes täitsid natsirežiimis eriülesandeid (*Hauptschuldige* ja *Belastete*), lubati avaliku teenistuse ametikohtadele naasta.

³⁸ Riigi vastuse punkt 87. Sellest olenemata tunnistas riik, et avalikustamise meetmel on loomuo mane au teotav element, mis ei ole kohaldatavatest menetluslikest tagatistest olenemata täielikult kadunud (riigi märkuste punkt 45). Tallinna Ringkonnakohtu 22. novembri 2007. aasta otsuses tunnistati sõnaselgelt võimalikku kahju kaebaja mainele tema seotuse Nõukogude julgeolekuorganitega avalikustamise tagajärjel (otsuse punkt 31). Teisisõnu on „nimeta ja häbista” protseduur karistusliku olemusega lisaks selle väidetavale ennetavale eesmärgile.

³⁹ Riigi vastuse punkt 70.

⁴⁰ Riigi vastuse punkt 84.

⁴¹ Riigi õigustus on, et „Eestis elab mitu sama nimega isikut ja nende artikli 8 järgsete õiguste kaitsmiseks pidid teadaanded olema piisavalt täpsed, et vältida segadust seoses isiku identiteediga. Ka Tallinna Ringkonnakohtu on oma 22. novembri 2007. aasta otsuses märkinud, et see aitas vältida samade või sarnaste nimedega isikute segiajamist üldsuse silmis (otsuse punkt 12)” (riigi vastuse punkt 45). Kuid riik tunnistas, et „töökoha avalikustamine ei taga alati kolmandate isikute õigusi”.

ei kehti enam ja rohkemate ametikohtade julgeolekukontroll tooks kaasa üksikisiku põhiõiguste raske rikkumise. Selline argument on alusetu. Konventsiooni standardite alusel ei ole süümevanne, julgeolekukontroll ega muu lustratsioonimeede erasektoris lubatud⁴². Avalikus sektoris näitab süümevande lõpetamine seda, et demokraatia, mis suudab riigiteenistujate poliitilise pluralismiga hakkama saada, on küps. Demokraatlikus ühiskonnas on võimalik riigi julgeolekut, ühiskondlikku turvalisust ning kaasinimeste õigusi ja vabadusi piisavalt kaitsta strateegiliste avaliku sektori ametikohtade julgeolekukontrolli kokkuhoidliku režiimiga⁴³.

Järeldus

28. Lustratsioon on ennast kaitsva demokraatia⁴⁴ erakorraline meede. Niivõrd, kui võrd see austab Euroopa inimõigusi ja õigusriigi standardeid, on see lubatav eraldiseisvana või koostöös rea üldiste kriminaalõiguslike karistustega. Ühiskondlik vajadus teha rahvuse rikutud minevikuga lõpparve ja reformida riigiparatuuri tuleb sobitada lustratsiooni läbinud isikute inimõigustega, sest vastasel juhul ei erine demokraatia eelmise poliitilise režiimi karmidest repressiivsetest instrumentidest. Üleminekupoliitika erandliku meetmena peab lustratsioonimehhanism olema esemeliselt ja ajaliselt rangelt piiratud. See vastab eriti tõele juhul, kui riik avaldab internetis au teotavat teavet, arvestades selle pikaajalisi ja kaugeleulatuvaid negatiivseid tagajärgi sihtmärgiks oleva isiku elule.

29. Eesti avalikustamise mehhanism ei ole erakorraline meede, kuna see näeb ette määratlemata ja laialt kodanike grupilt ülestunnistuse saamise nende poliitilise ja professionaalse tausta kohta isegi siis, kui need ei ole praegu märkimisväärseks ohuks inimõigustele ja demokratiseerimise protsessile. Selle tõttu võidakse seda partisanide diskrimineerimise, isikliku kättemaksu ja poliitilise nõiajahi vahendina kuritarvitada. Lisaks seaduse objekti ja kontrollimisele kuuluva mineviku ajavahemiku liiga laiale määratlusele ei näe see ette ajavahemikku, mille jooksul avalikustamise mehhanism ja avalikustatav teave jõus püsivad.

30. Kaebaja oli selle ebaproportsionaalse avalikustamise mehhanismi ohver. Nüüd on vastustajariigi asi mitte lihtsalt hüvitada talle mittevaraline kahju, vaid ka kustutada tema nimi vaidlustatud RTL-i nimekirjast, mis on konventsiooni rikkumise allikas. Lisaks, võttes arvesse selle otsuse järelduste süstemaatilist mõju, peab vastustajariik ka reformima OkupS-i eespool nimetatud siduvate rahvusvaheliste standardite valguses.

⁴² Mul on kahju, et koda ei selgitanud seda punkti. On aeg, et EIK kooskõlastaks selgelt oma praktika 1996. aasta juhistega, mis puudutavad lustratsiooni erasektoris (juhised f). Saksamaa föderaalne konstitutsioonikohtu sõnadega: „Für eine berufliche Tätigkeit in der freien Wirtschaft gibt es, was die politischen Aktivitäten anlangt, nur die Schranken der allgemeinen Strafgesetze und die Androhung der Verwirkung von Grundrechten gemäß Art. 18 GG; im übrigen gilt das Grundrecht der Berufsfreiheit“ (BVerfG, 22.05.1975 - 2 BvL 13/73).

⁴³ Riik tõi kaks näidet, et õigustada oma väidet, et avalikustamise mehhanism on Eestile jätkuvalt oluline riigi julgeoleku kaitseks (riigi vastuse punkt 65): Vladimir Veitman, kes oli Eesti NSV KGB teenistuses aastatel 1980–1991 (ta mõisteti Harju Maakohtu 30. oktoobri 2013. aasta otsusega kokkuleppemenetluses süüdi riigireetmises, lisa 22), ja Hermann Simm, kes tegi Eesti NSV KGB-ga koostööd (ta mõisteti Harju Maakohtu 25. veebruari 2009. aasta otsusega kokkuleppemenetluses süüdi riigireetmises, lisa 23). Mõlemal juhul kasutati ära nende isikute varasemat seotust Nõukogude Liidu julgeolekuorganitega. Viimane neist on endine Kaitseministeeriumi kõrge ametnik ja esimene neist endine KAPO töötaja. Isegi kui eeldada, et need juhtumid võivad maalida pildi ohust, millega Eesti praegu väidetavalt silmitsi seisab, lükkavad need riigi väite ümber. Tegelikult nähtub nendest, et erasektoris töötavad autojuhid ei ole just seda tüüpi kahtlustatavad, kelle suhtes tuleks lustratsiooni kohaldada.

⁴⁴ EIK on korduvalt viidanud „ennast kaitsta suutva demokraatia“ kontseptsioonile (vt eespool viidatud *Vogt*, punkt 59; eespool viidatud *Sidabras ja Džiautas*, punkt 54; *Bester vs. Saksamaa* (otsus vastuvõetavuse kohta), nr 42358/98, 22. november 2001; ja *Knauth vs. Saksamaa* (otsus vastuvõetavuse kohta), nr 41111/98, 22. november 2001).

KOHTUNIKE HAJIYEVI, LAFFRANQUE'I JA DEDOVI ÜHINE ERIVAMUS

1. Kahjuks ei saa me kirjutada alla koja arvamusele, et antud juhul on rikutud konventsiooni artiklit 8.

2. Me soovime kohe alguses märkida, et see kohtuasi puudutab teabe avaldamist kaebaja KGB-s autojuhina teenimise kohta pärast seda, kui talle tehti ettepanek teha Kaitsepolitseiametile vabatahtlik ülestunnistus, mida ta keeldus tegemast. Kui vaadata seda EIK-i kohtupraktika kontekstis seoses individualiseeritud reaktsioonidega koostööle totalitaarsete režiimidega, puudutab see kohtuasi leebid reaktsioone.

3. Kohtuasjas otsuse tegemisel ei võtnud kohtunike enamus arvesse vaidlustatud meetme taga oleva eesmärgi olulisi aspekte (vt allpool punkti 5). Teiseks eiras kohtunike enamus EIK-i kohtupraktikaga riikidele antud kaalutusõiguse ulatust (vt allpool punkte 6–8). Kolmandaks on selle kaalutusõiguse valguses jätnud kohtunike enamus vaidlustatud meetme vajaduse demokraatlikus ühiskonnas hindamisel tähelepanuta selle mitu eripära. Eelkõige kritiseeris kohtunike enamus, et ei ole hinnatud endiste julgeolekuorganite üksikute töötajate täidetud konkreetseid ülesandeid, kuid ei ole ise võtnud arvesse asjaolu, et EIK-i kohtupraktika järgi ei ole „individualiseerimise” nõue eeltingimus, et meede oleks konventsiooniga kooskõlas, kui õigusraamistik ise on proportsionaalne ega ole diskrimineeriv (vt allpool punkti 9). Selles kontekstis ei ole kohtunike enamus arvestanud Eesti õigusaktide astmelist lähenemist erinevatele puudutatud isikutele ega Eesti õigusaktides sätestatud menetluslikke ja sisulisi tagatisi, et ennetada vigu ja õigustamatuid või omavolilisi riiveid (vt allpool punkte 10–18). Kohtunike enamus on ülehinnanud vaidlustatud avalikustamise tagajärgede olulisust kaebaja jaoks (vt allpool punkte 19–22), samuti ei ole nad mõistnud, et need ei olnud nii tõsised kui tagajärjed, millega seisid silmitsi teiste kohtuasjade kaebajad seoses individualiseeritud reaktsioonidega koostööle totalitaarsete režiimidega (vt allpool punkti 23). Samamoodi on kohtunike enamus andnud teenimatult kaalu kaebaja ametinimetusele KGB-s ja ajavahemikule, mis möödus tema teenistuse ja selle kohta teate avaldamise vahel (vt allpool punkte 24–29).

4. Meie arvates on need kohtunike enamuse põhjenduste puudused viinud valede järeldusteni. Selle asemel leiame, et kaebaja eraelu puutumatus õiguse riive oli demokraatlikus ühiskonnas vajalik ja see oli proportsionaalne meede, ning me leiame seda järgmistel põhjustel.

Riive eesmärk

5. Enne vaidlustatud meetme proportsionaalsuse hindamist soovime rõhutada kaht konkreetset aspekti seoses meetme eesmärgiga. Esiteks väljendas teabe avaldamine ka Eestit okupeerinud totalitaarsete režiimide, sealhulgas Natsi-Saksamaa julgeoleku- ja luureorganites teenimise individualiseeritud moraalselt hukkamõistu. Teiseks mõisteti sellega hukka isiku otsus jätta oma teenistus üles tunnistamata ja seega keelduda aitamast uut demokraatlikku režiimi totalitaarsete režiimide pärandi likvideerimisel. Me viitame siinkohal OkupS-ile, mille järgi pidid oma teenistust üles tunnistada soovivad isikud ilmuma Kaitsepolitseiametisse. Nad pidid avaldama, kellena nad julgeoleku- või luureorganites teenisid või sellega koostööd tegid, samuti organi teenistuses olemise või sellega koostöö tegemise aja. Nad pidi esitama ka muud informatsiooni oma tegevuse kohta julgeoleku- või luureorganites, välja arvatud teavet, mida oleks võidud kasutada nende enda või nende lähedaste vastu. Kaitsepolitseiamet võis neile küsimusi esitada ja kutsuda neid kohale, et täpsustada nende teenistuse andmeid. Täielike arhiivide puudumisel oli see vajalik selleks, et mõista nende organite meetodeid, taktikat ja

tegevust ning teha kindlaks nende teenistuses olnud või nendega salaja koostööd teinud isikud.

Kaalutusõigus

6. On kahetsusväärne, et kohtunike enamus ei näinud selle kohtuasja ning sellest Eesti ühiskonnale ja julgeolekule tulenevate tagajärgede üldist pilti, ei austanud subsidiaarsust ega kaalutusõigust, ja ei lasknud vastustajariigil ja selle kohtutel tegeleda moraalselt, ajaloolist ja poliitilist laadi tundlike küsimustega, arvestades seda, et kaebaja õigusi ei riivatud ebaproportsionaalselt ning ametivõimude, sealhulgas riigi kohtute tegevuses ei esinenud vigu ega omavoli.

7. Kohtunike enamuse lähenemine on vastuolus ideedega, mida EIK väljendas kohtuasjas *Cichopek jt vs. Poola* ((otsus vastuvõetavuse kohta), nr 15189/10 ja muud kaebused, 14. mai 2013), milles EIK leidis järgmist (punkt 143):

„On üldteada, et poliitiline üleminek postkommunistlikes riikides on tähendanud hulganisti keerulisi, kaugeleulatuvaid ja vastuolulisi reforme, mida tuli ilmtingimata aja jooksul levitada. Kommunistliku pärandi likvideerimine on toimunud järk-järgult ning igal riigil on olnud oma, vahel aeglane, viis tagada minevikus tehtud ülekohtu heastamine ja arvete klaarimine. Kuigi need riigid seisid totalitaarsete režiimide lagunemisel silmitsi sarnaste probleemidega, ei ehitatud nende poliitilist, õiguslikku ja sotsiaalset süsteemi üles ühtemoodi ja seda ei oleks saanudki teha. Samuti ei saa kehtestada mingit konkreetset tähtaega selle protsessi lõpuleviimiseks.

Kui hinnata, kas konkreetsetes riigis nõuab „avalik huvi“ konkreetsete dekommutiseerimis-meetmete võtmist, et tagada parem sotsiaalne õiglus või demokraatia stabiilsus, võttes arvesse riigi unikaalset ajaloolist ja poliitilist kogemust, siis on otsese demokraatliku legitimatsiooniga seadusandja võrreldes EIK-iga paremas positsioonis. [---] Samamoodi on oma riigi kohta vahetute teadmistega ametivõimudel õigus mõista nende valitud vormis ja ajal hukka kunagised institutsioonid ja tegevused, mis riigi ajaloolise kogemuse põhjal ei austanud demokraatiat, õigusriiki ega inimõigusi.”

8. Me kordame, et ei ole EIK-i ülesanne lahendada ajaloolisi küsimusi (vrd *Dzhugashvili vs. Venemaa* (otsus vastuvõetavuse kohta), nr 41123/10, punkt 33, 9. detsember 2014). EIK peab olema ettevaatlik, kui vaatab sellises kontekstis üle otsuseid, mille on teinud demokraatlikult valitud seadusandja, kes soovis tõmmata selge joone ikestavate institutsioonidega endise režiimi ja värskest kehtestatud demokraatliku korra vahele, et pakkuda lepitust minevikuga ja aidata heastada mineviku ebaõiglust. Ühiskonna ootused ja seadusandja valikud erinevates riikides on sellistes küsimustes tahes-tahtmata erinevad ja need olenevad riikide unikaalsest ajaloolisest kogemusest. EIK peaks sellistes asjades võtma arvesse subsidiaarsuse põhimõtet ja lubama riikidele piisavat kaalutusõigust.

Astmeline lähenemine Eesti õigusaktides

9. Mis puudutab selles kohtuasjas vaidlustatud meetmete proportsionaalsuse analüüsi, siis me leiame, et Eesti ametivõimud lähenesid puudutatud isikutele astmeliselt ja et asjassepuutuvad Eesti õigusaktid sisaldasid piisavalt kaitsevahendeid õigustamatute riivete vastu.

10. Me soovime siinkohal märkida, et konventsioon põhimõtteliselt ei takista konventsiooniosalistel üldise poliitika juurutamist seadusandlike meetmetega, mille puhul teatud üksikisikute kategooriat või gruppi koheldakse teistest erinevalt eeldusel, et seadusjärgse kategooria või grupi kui terviku õiguste riivet on võimalik konventsiooni alusel õigustada. Seni kuni seadusjärgne vahetegemine on isenesest proportsionaalne ega

diskrimineeri õigusaktis nimetatud tervet kategooriat või gruppi, võib riigi kohtute ülesannet piirata väljaselgitamisega, kas konkreetne üksikisik kuulub vaidlusalusesse kategooriasse või gruppi. Individualiseerimise nõue ehk see, et riigi kohtuvõim teeks vaidlustatud seadusjärgse piirangu proportsionaalsuse üle järelevalvet iga juhtumi konkreetseid asjaolusid arvestades, ei ole meetme konventsiooniga kooskõlas olemise eeltingimus (vt nt *Ždanoka vs. Läti* [suurkoda], nr 58278/00, punktid 112–14, EIK 2006-IV, ja *Animal Defenders International vs. Ühendkuningriik* [suurkoda], nr 48876/08, punkt 106 jj, EIK 2013, mõlemad edasiste viidetega). Üldise meetme proportsionaalsuse kindlakstegemiseks peab EIK esmajoones hindama selle aluseks olevaid seadusandlikke valikuid, kuid silmas tuleb pidada ka seda, et kuna need on otseses ja pidevas kokkupuutes oma riigi elutähtsate asutustega, ühiskonna ja vajadustega, on riigi demokraatliku korra kaitsmisel esinevate konkreetsete raskuste hindamiseks kõige õigemad seadusandlik ja kohtuvõim (vt eespool viidatud *Animal Defenders International*, punktid 108 ja 111, edasiste viidetega).

11. Eestis on võetud mitmeid meetmeid, mille abil tegeleda pool sajandit kestnud okupatsioonirežiimide pärandiga. Repressioonide all kannatanud isikutele nähti ette teatud hüvitised (vt otsuse punkti 15). Inimsusevastaseid kuritegusid toime pannud isikud on vastutusele võetud (vt nt *Kolk ja Kislõi vs. Eesti* (otsus vastuvõetavuse kohta), nr 23052/04 ja 24018/04, EIK 2006-I, ja *Penart vs. Eesti* (otsus vastuvõetavuse kohta), nr 14685/04, 24. jaanuar 2006). Eestit okupeerinud riikide julgeoleku-, luure- ja vastuluureorganite endiste teenistujate ja agentide õigust kandideerida ja asuda avalikele ametikohtadele piirati ajutiselt – kuni 31. detsembrini 2000 – referendumil vastu võetud põhiseaduse rakendamise seadusega (vt otsuse punkti 7). Julgeolekuorganite endised teenistujad ja nende organitega koostööd teinud isikud võeti Kaitsepolitseiametis arvele, kui nad tegid oma teenistuse või koostöö kohta ülestunnistuse. Kui nad ülestunnistust ei teinud, avalikustati nende teenistuse või koostöö fakt (vt otsuse punkte 8–13).

12. Me leiame, et need meetmed, mis varieeruvad kriminaalkaristustest avalikus sektoris töötamise piiranguteni ja teatud isikuandmete tingimusliku avalikustamiseni, samuti ohvritele hüvitiste ettenägemiseni, näitavad seadusandlikul tasandil astmelist lähenemist puudutatud isikutele.

Kaitsemeetmed Eesti õigusaktides

13. OkupS-i menetluslikud elemendid tagasid kaebaja õiguste kaitse sellega, et andsid talle võimaluse vältida ja samuti vaidlustada kõnealuse teabe avaldamise otsust nii enne kui ka pärast avaldamist.

14. Mis puudutab OkupS-i alusel kehtestatud konkreetset korda, siis seadus sätestas, et selle kohaldamisalasse kuuluvad isikud saavad vältida oma nime Riigi Teataja Lisas avaldamist, kui teevad ülestunnistuse OkupS-is loetletud julgeoleku- ja luureorganites teenimise või nendega koostöö kohta. Leiame, et see on oluline element ja et selle kohtuasja kontekst erineb sisuliselt kohtuasjast *Žičkus vs. Leedu* (nr 26652/02, 7. aprill 2009), mis käsitles ohtu, mida kaebaja oleks kujutanud riigi julgeolekule, kui ta oleks erasektorisse tööle võetud.

15. Riigi esitatud informatsiooni järgi tegid 1153 isikut Kaitsepolitseiametis ülestunnistuse ühe aasta jooksul OkupS-i jõustumisest, et teavet nende teenistuse kohta julgeoleku- või luureorganites või nende organitega koostöö tegemise kohta ei avaldataks (vt otsuse punkti 13). Riigi sõnul on Kaitsepolitseiamet kinnitanud, et sellise ülestunnistuse teinud isikute hulka kuulus ka autojuhte.

16. Lisaks märgime, et OkupS-i alusel kehtestatud kord nägi ette, et avaldatava teadaande tekst tehti puudutatud isikutele enne avaldamist teatavaks ja et teadaande aluseks olevaid fakte ja avaldamise kui sellise põhiseaduspärasust sai kohtus enne avaldamist vaidlustada. Avaldatava teabe (see tähendab julgeoleku- või luureorganite teenimise või sellega koostöö tegemise fakti) tõendamise kohustus lasus Kaitsepolitseiametil. Seetõttu leiame, et kõnealuse teabe avaldamisega seotud võimalike vigade, omavoli või kuritarvituse ennetamiseks olid olemas korralikud menetluslikud kaitsemeetmed.

17. Soovime rõhutada, et kaebaja ei vaidlustanud avaldamise aluseks olevaid fakte ega avaldamise põhiseaduspärasust, samuti ei seadnud ta kahtluse alla avaldatava teksti sõnastust kui sellist (näiteks sõna „okupant” kasutamist) enne avaldamist.

18. Seadusega sätestatud sisuliste kaitsemeetmete kohta märgime, et OkupS-i järgi avaldati puudutatud isikute endistes julgeolekuorganites teenimise või nende organitega koostöö tegemise aeg ja see, kellena isikud nende organite teenistuses olid või nende organitega koostööd tegid. Meie arvates oli nende aspektide avaldamine kooskõlas avatud ühiskonna ja totalitaarsete režiimide toimimise kohta teabe jagamise eesmärgiga ning heitis valgust ka puudutatud isikute koostöö ulatusele. Massirepressioonide ajastul endistes julgeolekuorganites töötamisel, kogu oma karjääri nendes organites tegemisel või oluliste ülesannete täitmisel oli kahtlemata vähemtähtsate ülesannete lühiajalisest täitmisest erinev tähendus. Samamoodi tõi endistes julgeolekuorganites töötamine kaasa ühiskonnas erineva arvamusvõrreldes salajase koostööga nende organitega. Sellise ametliku ja kontrollitud teabe kättesaadavus võimaldas ühiskonnaliikmetel teadlikult hinnata konkreetse isiku kunagise seotuse ulatust julgeolekuorganiga.

19. Lisaks võimaldasid avaldamine ja isiklik ülestunnistus puudutatud isikutel kaitsta end alusetute süüdistuste ja väljapressimise eest. Siinkohal viitame kohtunike Jočienè, Tsotsoria ja Sajó eriarvamusele kohtuasjas *Žičkus vs. Leedu* (eespool viidatud), mille punktis 3 öeldakse, et *Žičkuse* kohtuasjas kohaldatav seadus puudutas kunagise salajase koostöö ühte konkreetset tagajärge, nimelt asjaolu, et kõiki salajase koostöö tegijaid võidakse šantažeerida ja et üks seaduse eesmärke on ennetada eraviisilist ja institutsionaalset väljapressimist ning et sellisena teenis see ka riigi julgeoleku huve.

Riive tagajärjed kaebaja jaoks

20. Selles kontekstis on oluline võtta arvesse asjaolu, et kaebaja ei vaidlustanud kunagi oma teenimist KGB-s märkimisväärse aja jooksul ehk üle kümne aasta, ja peale selle väitis ta, et see asjaolu oli avalikult teada ja seda teadis ka tema tööandja. See informatsioon kajastus ka tema tööraamatus. Lisaks ei vaidlustanud kaebaja EIK-is oma (praeguse) töökoha – see tähendab oma töötamist AS-is Tarbus teadaande avaldamise ajal – avalikustamist. Ühtlasi ei nähtunud, et tema tööandjaks olnud ettevõtte (suhteliselt suur bussifirma) oleks tundnud mis tahes viisil muret oma nime kaebaja praeguse tööandjana avaldamise pärast.

21. Kuigi andmed kaebaja kunagise töökoha kohta ei olnud enne nende avaldamist laialdase meedia tähelepanu all (võrdle ja vastanda *Editions Plon vs. Prantsusmaa*, nr 58148/00, punkt 53, EIK 2004-IV) ja vaevalt et need faktid olid teada märkimisväärselt rohkematele isikutele kui kaebaja tööandjad ja tuttavad, kehtis sama ka avalikule tähelepanule, mida pöörati kaebaja kunagisele töökohale pärast selle kohta Riigi Teataja Lisas andmete avaldamist; kaebaja ei ole väitnud, et kõnealune informatsioon sai pärast selle avaldamist meedia kommentaaride osaliseks.

22. Mis puudutab kaebaja väidet töökoha kaotamise kohta kõnealuse teabe

avaldamise tagajärjel, siis me leiame, et see argument ei ole täielikult järjekindel ega tõenditega kooskõlas. Selle tõttu ei nõustu me otsuse punktis 63 tehtud järeldustega. Nagu on eespool märgitud, ei varjanud kaebaja enda sõnul teenimist KGB-s ja see asjaolu oli juba enne teabe avaldamist avalikult teada. Samas väitis ta, et tema kolleegid hakkasid teda pärast teadaande avaldamist pilkama. Ja kuigi kaebaja väitis, et ta oli sunnitud oma töökohalt lahkuma, jätkas ta mõne aja pärast sama tööandja juures töötamist (vt otsuse punkti 25). Seoses oma õiglase hüvitise nõudega viitas kaebaja nelja kuu palga kaotamisele sellekohaseid tõendeid esitamata. Sellel põhjusel jättis EIK selle varalise kahju hüvitamise nõude rahuldamata (vt otsuse punkti 68). Nendel asjaoludel ei saa me leida, et kaebaja töösuhte katkemise eest vastutab vastustajariik, võttes ühtlasi arvesse fakti, et OkupS ei sätestanud selliseid tagajärgi ja kaebajal oli võimalik vaidlustada oma töösuhte ebaseaduslik lõpetamine või katkemine kehtiva tööõiguse alusel. Samamoodi olid kaebaja käsutuses tsiviilõiguslikud kaitsevahendid seoses oma isiklike õiguste võimaliku kahjustamisega (nt au riivamisega) kolmandate isikute poolt. Kuid kaebaja ei ole väitnud, et ta kasutas selliseid õiguskaitsevahendeid.

23. Mis puudutab kaebaja väidet, et teadaandes nimetati teda okupandiks – riiki tunginud ja seal okupatsiooniga seostatavat võimu teostavale isikule viitav sõna, millel on eesti keeles tugev negatiivne tähendus –, siis me soovime selgitada, et riigi kohtud lükkasid selle väite ümber, leides, et kaebaja kohta kasutatud tekstis ei öeldud, et ta on okupant, vaid pigem viitas teadaandes kasutatud sõna „okupeerima” Eestit okupeerinud riikidele (vt otsuse punkte 27 ja 33). Me ei suuda näha viga selles päevselges ja loogilises hinnangus ning jagame riigi kohtute arvamust, mistõttu on kaebaja väited seoses sõnaga „okupant” ilmselgelt põhjendamatud.

24. Siinkohal rõhutame viimasena, et kohtuasi erineb märkimisväärselt EIK-i varasemast praktikast seoses erinevate meetmetega, mida on kasutatud endiste kommunistlike totalitaarsete režiimide pärandi likvideerimisel (vt eespool viidatud *Ždanoka; Adamsons vs. Läti*, nr 3669/03, 24. juuni 2008; *Sidabras ja Džiautas vs. Leedu*, nr 55480/00 ja 59330/00, punktid 42–50, EIK 2004-VIII; *Rainys ja Gasparavičius vs. Leedu*, nr 70665/01 ja 74345/01, 7. aprill 2005; eespool viidatud *Žičkus*; ja *Matyjek vs. Poola*, nr 38184/03, 24. aprill 2007). Eriti soovime rõhutada, et see kohtuasi ei puuduta kriminaalkaristusi ega avalikus või erasektoris töötamise piiranguid. Üheski eespool viidatud kohtuasjas ei olnud tegemist olukorraga, kus kaebajate kaebused piirdusid pelga faktiga, et avalikustati nende teenistus ebademokraatliku režiimi julgeoleku- või luureorganis.

Kaebaja ülesanded KGB-s

25. Oleme võtnud arvesse seda, et kaebaja rõhutas asjaolu, et ta teenis KGB-s pelga autojuhina (vt ka põhjendusi otsuse punktis 61). Avaldatud teadaande järgi töötas ta tõepoolest KGB-s sellisel ametikohal 1980. aasta 12. augustist kuni 1991. aasta 5. novembrini. Sellest olenemata avaldati riigi esitatud andmete järgi aastatel 1997–2009 Riigi Teataja Lisas kolmeteistkümnel korral kokku 647 isikut, kelle hulgas oli ka autojuhte, kellest vähemalt seitse olid oma KGB karjääri jooksul tõusnud kõrgematele ametikohtadele (vt otsuse punkti 13). Kuid ringkonnakohus leidis, et ei ole võimalik tõsikindlalt tuvastada, missuguseid ülesandeid konkreetne autojuht tegelikult täitis. Arvestades asjaolu, et KGB arhiivide kõige olulisemad osad olid Eestist ära viidud ja et Eesti ametivõimud pidid seega ilmselt tuginema mittetäielikule ja kaudsele informatsioonile, nõustume, et see oleks olnud keeruline ülesanne. Kuid OkupS-i tingimustes ei pidanud riigi ametivõimud tuvastama rohkem faktilisi asjaolusid peale isiku endises julgeolekuorganis teenimise fakti. OkupS-iga kehtestatud avalikustamise kord ei hõlmanud kriminaalsüüdistust, millisel juhul oleks olnud oluline tuvastada konkreetse isiku toime pandud konkreetsed teod. Käesoleval juhul hõlmas

avalikustamise kord teabe ametlikku avaldamist selle kohta, et kaebaja oli endine KGB teenistuja. KGB teenistus kui selline ei olnud ega ole kuritegu ja KGB töötajaid ei ole kollektiivselt koheldud kui selle julgeolekuasutuse teatud liikmete toime pandud kuritegudest osavõtjaid. Eesti parlament (Riigikogu) on vastupidi sõnaselgelt välistanud selliste institutsioonide nagu KGB töötajate kollektiivse vastutuse (vt otsuse punkti 14).

26. Igal juhul oleks kaebaja saanud ülestunnistuse tegemisega olenemata oma ülesannetest KGB-s aidata uut demokraatlikku režiimi totalitaarse mineviku pärandi likvideerimise püüdlustes. Ta otsustas seda mitte teha.

27. Me leiame, et küsimused, mis puudutavad ligipääsu teabele endiste režiimide julgeolekuorganite toimimise kohta ja sellise teabe avaldamist, sisaldavad erinevate moraalsete, õiguslike ja poliitiliste väärtuste tasakaaluharjutust. Ühiskonna üldist huvi ajaloolise tõe väljaselgitamise vastu ei tohi siinkohal alahinnata. Lisaks palkasid rõhuvate režiimide peamiseks tööriistadeks olevad organid peale peaideoloogide ka isikuid, kes toetasid režiimi pealtnäha neutraalselt, kuid kellele ei oleks need organid hakkama saanud. Kui kohustusliku teenistuse või pealesunnitud koostöö juhtumid välja jätta, siis tegid need isikud julgeolekuorgani töötajaks hakkamisega eluvaliku, mis erines enamiku ühiskonnaliikmete valikust. Viitame taas kord EIK-i hiljutisele lahendile seoses kommunistliku julgeolekuorgani endiste töötajatega, milles rõhutati, et kaebajad olid olnud riigi julgeolekuorganite ametiisikud, kelle *raison d'être* oli olnud rikkuda enamikku põhiväärtusi, millel konventsioon põhineb (vt eespool viidatud *Cichopek jt*, punkt 142 *in fine*); see kohtuasi puudutas ka kaebajaid, kes olid olnud masinakirjutaja ja sekretär (*ibid.*, punkt 44). Rõhuva režiimi elluviimiseks on vaja rohkem kui üht diktaatorit, paari kindralit ja hulganisti timukaid. Sellised režiimid tuginevad palju suurema hulga üksikisikute, kes ei ole ise võib-olla eales ühtegi kuritegu toime pannud, kuid kelle toetuseta ei jääks kogu süsteem püsima, koostööle ja heakskiidule. On sõnadetagi selge, et neid isikuid ei saa ega tohiks tagasiulatuvalt süüdi mõista. Kuid nende koostöö moraalne hukkamõist on teine asi.

KGB-s teenimise ja selle avalikustamise vaheline aeg

28. Me ei nõustu tulemusega, milleni jõuti otsuse punktis 62 seoses sellega, kas kaebaja kunagise KGB teenistuse kohta teabe avaldamine oleks võinud olla ebaproportsionaalne riive pika ajavahemiku tõttu, mis oli möödunud tema teenistuse lõppemisest ja KGB Eesti haru likvideerimisest (vrd eespool viidatud *Sidabras ja Džiautas*, punkt 60, ja eespool viidatud *Adamsons*, punkt 129). Märgime siinkohal, et OkupS võeti vastu vähem kui neli aastat pärast Eesti taasiseseisvumist ja vähem kui kuus kuud pärast seda, kui Eesti territooriumilt lahkusid viimased Nõukogude Liidu väed, mille üle oli Venemaa Föderatsioon kehtestanud jurisdiktsiooni pärast Nõukogude Liidu lagunemist. Me ei leia, et nendel asjaoludel saab OkupS-i jõustamise aega vaadata kui tõelise vajaduse puudumist seadusega ette nähtud meetmete järele (vrd eespool viidatud *Ždanoka*, punkt 131, edasiste viidetega selles käsitletud kohtuasjadele; vrd ka eespool viidatud *Cichopek jt*, punkt 143). Sama kehtib konkreetselt kaebaja kohta avaldatud teabe suhtes: me saame aru, et äsja asutatud Eesti julgeolekuorganitel oli vaja aega, et koguda informatsiooni, mida nad igal aastal avaldasid, sest see sõltus täielike arhiivide puudumisel materjalidest ja tõenditest, mis muutusid erinevatest allikatest kättesaadavaks. Nagu on eespool selgitatud, ei olnud avaldamise eesmärk mõista moraalselt hukka üksnes kaebaja KGB teenistust, vaid mõista hukka ka tema otsust mitte tunnista üles oma teenistust ja mitte aidata uut demokraatlikku režiimi totalitaarse pärandi likvideerimisel. Selles kontekstis ei saa pidada oluliseks ajavahemikku kaebaja otsusest keelduda ülestunnistuse tegemisest kuni teabe avaldamiseni.

29. Lisaks soovime juhtida tähelepanu totalitaarse minevikuga hakkamasaamiseks

võetud meetmete jätkuvale tähtsusele, nimelt Euroopa Nõukogu 1996. ja 2006. aastal ning Euroopa Parlamendi 2008. ja 2009. aastal vastu võetud dokumentidele, mida on tsiteeritud otsuse punktides 41–44. Eriti soovime rõhutada 25. jaanuaril 2006 vastu võetud ENPA resolutsiooni 1481 (2006) totalitaarsete kommunistlike režiimide kuritegude rahvusvahelise hukkamõistu vajalikkuse kohta sõnastust, mis on punktis 7 järgmine:

„Assamblee on veendunud, et teadlikkus ajaloosündmustest on üks eeldusi, vältimaks samasuguseid kuritegusid tulevikus. Lisaks mängib toimepandud kuritegudele moraalse hinnangu andmine ja nende hukkamõistmine olulist rolli noorte põlvkondade hariduses. Rahvusvahelise kogukonna selge seisukohavõtt mineviku suhtes võib osutada ka tema tulevastele tegudele.”

Selles kontekstis ei olnud 2004. aastal teadaande avaldamine kaebaja KGB teenistuse kohta kohatu samm.

30. Lisaks teadlikkuse ja ennetamise aspektidele soovime esile tuua murettekitavaid ja hirmutavaid näiteid, mida riik tõi kohtuasjadest, milles KGB endised töötajad või KGB-ga koostööd teinud isikud olid andnud välisriigile riigisaladusi, mis viis nende süüdimõistmiseni riigireetmises (vt otsuse punkti 54).

Järeldus

31. Eeltoodut arvesse võttes jõuame järeldusele, et käesolevas asjas ei riivatud ebaproportsionaalselt kaebaja õigust eraelu austamisele ja selle tõttu ei ole konventsiooni artiklit 8 rikutud.

32. Lisaks soovime veel kord rõhutada, et puudub varasem kohtupraktika, mis käsitleks sellist liiki reaktsiooni koostööle minevikus valitsenud režiimidega. Sellest olenemata on sobivate meetmete küsimus ikka veel asjakohane mitmes Euroopa Nõukogu liikmesriigis (näiteks Ukraina võttis hiljuti vastu valitsuse puhastamise seaduse (lustratsiooniseaduse); peale selle on EIK-i menetluses kohtuasju endise Jugoslaavia Makedoonia vabariigi vastu (nr 78392/14 ja 229/15).

33. Oleme arvamusel, et käesolevas kohtuasjas rikkumise leidmine tõstatab tõsise küsimuse, mis mõjutab konventsiooni artikli 8 tõlgendamist ja kohaldamist selles kontekstis. Meie arvates ei ole põhjust leida, et lihtsalt teabe avaldamine, kui on olemas piisavad kaitsemeetmed – mis on kahtlemata totalitaarsete režiimidega koostöö tegemise moraalse hukkamõistu kõige leebem vorm –, on vastuolus konventsiooni väärtustega.